

ПРАВОСУДДЯ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ВНАСЛІДОК АГРЕСІЇ РФ:

ПОЗИЦІЯ СУДДІВ,
ВЕТЕРАНІВ/ВЕТЕРАНОК
ТА ЗАПИТ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНИ

Дослідження підготовлено:

Надія Волкова, директорка Ukrainian Legal Advisory Group

Максим Єлігулашвілі, експерт ГО Інститут миру та порозуміння.
Коаліція «Україна. П'ята ранку»

Дар'я Свиридова, експертка Коаліція правозахисних організацій
«Україна. П'ята ранку»

Під загальною редакцією Арьє Мора, Ukrainian Legal Advisory Group

За підтримки проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ICAP Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України

ЗМІСТ

Зміст	3
Актуальність дослідження	4
Методологія та інструментарій дослідження	7
Попередні результати дослідження	11
1. Аналіз відповідей на інформаційні запити.	11
2. Результати глибинних інтерв'ю та фокус груп суддів різних інстанцій	13
2.1. Особливості й перебіг адаптації та спроможність судової системи до роботи в умовах повномасштабного вторгнення РФ проти України	13
2.2. Архітектура правосуддя: бачення суддів та ветеранської спільноти	34
3. Результати національного опитування через призму бачення професійних спільнот	42
Основні висновки та резюме результатів дослідження	50
Рекомендації	57
Додаток 1. Формат опитувальника	63

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах триваючого з 2014 року міжнародного збройного конфлікту з РФ та внаслідок нового етапу російської агресії в лютому 2022 року на території України вчиняються тисячі міжнародних злочинів, забезпечення ефективного розслідування переважної більшості з яких залишається задачею національної правоохоронної системи та системи правосуддя. Тільки станом на квітень 2022 року Офіс Генерального Прокурора України (далі – ОГП) повідомляє про біля 80 тисяч проваджень за фактами міжнародних злочинів з лютого 2022 року¹. Ще десятки тисяч кримінальних проваджень розглядають правоохоронці та суди за наслідками окупації Росією Кримського півострову та частини Донецької та Луганської областей з 2014 року.

Невідворотність покарання за кожен такий злочин є однією з важливих складових розбудови миру та відновлення прав постраждалих. Їхнє ефективне розслідування вимагає значних ресурсів і відповідної компетенції слідчих, експертів, прокурорів та суддів. До подій війни в Україні та її наслідків у вигляді чисельних злочинів прикута увага як міжнародної спільноти, так і населення самої країни. В зв'язку з цим, серед іншого, постає питання щодо спроможності держави задовольнити запит українського суспільства на справедливість, а також розбудувати як спроможну національну систему правосуддя в умовах війни, так і співпрацю з міжнародними механізмами розслідувань міжнародних злочинів в Україні.

Вирішення цих задач потребує комплексу заходів щодо змін законодавства, підвищення професійної спроможності правової спільноти, широкої просвітницької роботи з питань розбудови правосуддя в умовах триваючої війни та подолання її наслідків тощо. Окрім того вкрай важливо врахувати бачення та запит населення на етапі узгодження архітектури правосуддя, інакше напрацьовані моделі можуть залишитись нежиттєздатними та не сприйнятими українським суспільством.

Розуміючи кардинально нові умови роботи системи правосуддя, загострення старих проблем системи та велику кількість кримінальних проваджень, що очікує правоохоронців та суди, ГО “Українська правова консультативна група” (Ukrainian Legal Advisory Group, ULAG) у співпраці з Коаліцією правозахисних організацій “Україна. П’ята ранку”, спільно з партнерами Асоціацією розвитку суддівського самоврядування України, ГО Інститутом миру та порозуміння, ГО «Простір можливостей» та соціологічною групою Рейтинг – ініціювала та долучилась до серії досліджень з метою аналізу основних викликів та загального потенціалу національної судової системи забезпечувати спра-

1 <https://www.gp.gov.ua/>

ведливе правосуддя щодо найтяжчих злочинів, вчинених в ході міжнародного збройного конфлікту в Україні.

У межах даного дослідження узагальнено результати декількох досліджень – результати серії національних опитувань «Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів Росії», що був проведений соціологічною групою Рейтинг (вересень та грудень 2022); якісне дослідження бачення проблем та можливостей для правосуддя за найтяжчі міжнародні злочини, суддів, що здійснювалось ULAG, ГО Інститутом миру та порозуміння, Асоціацією розвитку суддівського самоврядування України (у межах коаліції правозахисних організацій “Україна. П’ята ранку”); соціологічне дослідження, що було проведено ГО “Платформа можливостей” для визначення ставлення ветеранів і ветеранок щодо створення та розбудови спеціального механізму правосуддя за наслідками найтяжчих злочинів через агресію Російської федерації².

Мета – проаналізувати основні виклики та загальний потенціал національної судової системи забезпечувати справедливе правосуддя щодо найтяжчих злочинів, пов’язаних із конфліктом, що відповідатиме міжнародним стандартам належного процесу, а також запропонувати рекомендації для розв’язання наявних проблем. Дослідження включають роботу з цільовими професійними групами (суддів) та широкі опитування населення в цілому.

Міжнародний досвід демонструє, що системи правосуддя конфліктуючих країн стикаються, як правило, з такими викликами, для подолання яких потрібно шукати нові рішення, тому що наявні підходи та механізми перестають бути дієвими. Такі ситуації вимагають створення спеціальних механізмів правосуддя.

Окрім того, є певні принципи та стандарти, які мають бути інкорпоровані в роботу будь-якої судової системи, незалежно від конкретного рішення чи моделі. Наприклад, в контексті судочинства, було прийнято Бангалорські принципи поведінки суддів: незалежність, об’єктивність, чесність та непідкупність, дотримання етичних норм, рівність, компетентність та старанність³. Це дослідження, зокрема, є спробою перевірити, наскільки держава забезпечує умови, за яких дотримання цих стандартів є посилюючим завданням для судової системи, зокрема в умовах війни та подолання її наслідків.

Отримана в ході дослідження інформація може бути корисною для розробки механізму притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини, ймовірно вчинені в умовах збройного конфлікту та пошуку шляхів/напрямків посилення потенціалу існуючою системою правосуддя в Україні.

2 Звіт за результатом дослідження ставлення ветеранів і ветеранок щодо створення і розбудови спеціального механізму правосуддя за наслідками найтяжчих злочинів через агресію російської федерації <https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/Dodatok-3.-Zvit-doslidzhennya-dokumentuvannya.pdf>

3 Бангалорські принципи поведінки суддів, Гаага, 2022 рік, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bangalore_principles.shtml

Готової оптимальної моделі такого механізму на сьогодні не існує. Розробляючи елементи дизайну такого механізму, експерти повинні брати до уваги національний контекст, враховувати думку суддівської спільноти, їхній досвід, вивчати сильні та слабкі сторони системи правосуддя та наявні потреби з урахуванням загальноновизнаних принципів та стандартів.

Дослідження має на меті проаналізувати та зібрати думки суддівської спільноти, щоб запобігти ризику, коли механізм притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини, частиною якого будуть національні судді, буде розроблений без їхньої участі та врахування їхніх пропозицій та зауважень. Також в рамках цього аналізу представлене бачення та ключові запити щодо справедливості та механізмів правосуддя з боку населення України.

Результати дослідження можуть бути корисними для окремих суддів та органів суддівського самоврядування, народних депутатів України, міжнародних експертів, представників національних та міжнародних неурядових організацій, а також представників експертної спільноти, які працюють з юридичним виміром збройного конфлікту в Україні.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження

проаналізувати основні виклики та загальний потенціал національної судової системи забезпечувати справедливе правосуддя в справах щодо міжнародних злочинів, вчинених внаслідок збройної агресії Російської Федерації. А також сформулювати рекомендації, щоб адресувати наявні виклики з урахуванням міжнародних стандартів належного процесу та суспільних очікувань щодо справедливості та правосуддя за наслідками війни.

Задачі дослідження

1. Проаналізувати окремо та зіставити досвід суддів з розгляду справ щодо міжнародних злочинів в період з 2014 року до часу підготовки дослідження, а також досвід у період після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. Зокрема:
 - своєчасність та якість відправлення правосуддя; незалежність і неупередженість судової системи;
 - знання та вміння застосовувати норми міжнародного гуманітарного та кримінального права (далі – МГП та МКП відповідно);
 - якість нормативно-правового регулювання; особистісні аспекти здійснення правосуддя, включаючи власну безпеку суддів, специфіку здійснення правосуддя на наближених до окупованих територіях, можливу упередженість, стигматизацію та наслідки прийняття рішень у таких справах;
2. Проаналізувати публічні та доступні дані, а також бачення респондентів щодо спроможності системи правосуддя з урахуванням викликів і масштабів подій та злочинів після лютого 2022 року;
3. Надати рекомендації щодо посилення потенціалу судової системи з відправлення правосуддя щодо міжнародних злочинів.
4. Співставити з результатами національних опитувань бачення суддівської спільноти, позицію ветеранів і ветеранок щодо механізмів правосуддя за наслідками найтяжчих злочинів через агресію Російської Федерації

Гіпотези / Дослідницькі проблеми

Перед проведенням дослідження, з метою спростування або підтвердження наявних проблем та викликів, дослідники висувають такі дослідницькі проблеми:

- 1.** Законодавство України не адаптоване до викликів та потреб здійснення правосуддя в умовах війни та не відповідає вимогам щодо імплементації в нього міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права;
- 2.** Недостатній рівень знань і розуміння у прокурорів та суддів щодо застосування принципів та норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, зокрема у випадку відмінності їхніх положень від положень національного кримінального процесуального законодавства;
- 3.** Брак достатніх заходів безпеки для суддів, особливо тих, які працюють на територіях, наближених до тимчасово окупованих, або які мають родичів та інші соціальні зв'язки на непідконтрольних територіях;
- 4.** Спостерігається низька інституційна спроможність судової системи – недостатня кількість суддів загалом, високий рівень завантаженості суддів іншими справами, тиск суспільства та влади в такій категорії справ;
- 5.** Населення країни у запиті до системи правосуддя в першу чергу орієнтується на покарання винних та може демонструвати досить високий рівень готовності брати участь у судових процесах.

Цільова аудиторія дослідження

судді з усіх регіонів України всіх судових інстанцій, які мали досвід розгляду справ щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту а також судді, які ще не були залученими у такі процеси; народні депутати України; міжнародні експерти, представники національних та міжнародних неурядових організацій; представники експертної спільноти, які працюють з питаннями збройного конфлікту в Україні в юридичному вимірі.

Методи / інструменти дослідження

Для досягнення мети дослідження були проведені індивідуальні глибинні інтерв'ю та фокус групи з суддями, включно з тими, які мають досвід розгляду таких справ та тих, хто ще не були залученими в такі судові процеси. А саме: 14 глибинних інтерв'ю з суддями Верховного Суду, суддями першої та апеляційної інстанцій; 3 фокус групи, кожна з яких включала по 5-6 суддів з досвідом та без досвіду розгляду справ, які стосуються міжнародних злочинів. Судді для проведення глибинних інтерв'ю та фокус груп обирались за принципами спеціалізації, територіальності та судової інстанції, з метою покриття суддів з досвідом та без досвіду розгляду таких справ, якнайбільшої кількості регіонів України та всіх рівнів судових інстанцій. Формат проведення - гібридний (онлайн/офлайн). Участь суддів в фокус-групах та глибинних інтерв'ю була анонімною, їхні відповіді узагальнені та проаналізовані без ідентифікації кожного конкретного респондента.

Окремим інструментом збору даних під час дослідження було отримання відомостей та різних статистичних даних щодо судових процесів з розгляду таких справ, винесених вироків, кількості суддів та вакансій по країні тощо, а також іншої інформації. Таку інформацію було отримано шляхом надсилання запитів до Державної судової адміністрації України, Верховного суду, Вищої кваліфікаційної комісії суддів, Вищої ради правосуддя України та окремих судів.

Крім того, в рамках дослідження представлені дані двох окремих незалежних опитувань суспільної думки, проведених соціологічною групою Рейтинг. Аудиторія: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій АР Крим, м. Севастополь, окремих районів Донецької та Луганської областей, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок. Результати були зважені з використанням актуальних даних Державної служби статистики України. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність: 2000 респондентів. Метод опитування: CATI (Computer Assisted Telephone Interviews - телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). Помилка репрезентативності дослідження з довірчою ймовірністю 0,95: не більше 2,2%.

Також під час підготовки звіту враховані результати дослідження ставлення ветеранів і ветеранок щодо створення і розбудови спеціального механізму правосуддя за наслідками найтяжчих злочинів через агресію РФ. Яке було реалізовано ГО "Простір можливостей". Під час його підготовки авторами було проведено 4 фокус-груп (1 група – до 10 осіб) та 20 глибинних інтерв'ю з ветеранами, військовослужбовцями, добровольцями, учасниками бойових дій російсько-української війни 2014-2023 рр., які проживають/несуть службу в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій. Безпосередньо робота з вивчення позиції ветеранів та ветеранок щодо правосуддя за наслідками міжнародних злочинів не були фокусом даної роботи. Проте під час його підготовки дослідницькими командами було узгоджено інструментарій та дослідницькі задачі, що дозволило інтегрувати отримані дані у цей аналітичний звіт.

Детальніше з текстом Звіту за результатом дослідження ставлення ветеранів і ветеранок щодо створення і розбудови спеціального механізму правосуддя за наслідками найтяжчих злочинів через агресію РФ можна ознайомитись на офіційному веб-сайті ГО "Простір можливостей"⁴.

Час проведення

Дослідження охоплювало період з лютого 2014 року по грудень 2022 року. Фокус групи та глибинні інтерв'ю відбулися впродовж вересня – грудня 2022 року. Національні опитування суспільної думки проводились у вересні та грудні 2022 року відповідно. Обробка отриманих матеріалів здійснювалась впродовж січня-березня 2023 року.

4 Звіт ГО "Простір можливостей", <https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/Dodatok-3.-Zvit-doslidzhennya-dokumentuvannya.pdf>

Обмеження методології / особливості дослідження

Дослідження проводилось під час триваючого міжнародного збройного конфлікту в Україні та має на меті оцінити саме інституційну складову потенціалу судової системи забезпечити правосуддя за міжнародні злочини. Були враховані наявні об'єктивні обмеження для проведення повноцінного дослідження. Серед основних:

- обмежені строки дослідження;
- онлайн формат, що не сприяє формуванню довіри під час фокус груп та глибинних інтерв'ю;
- не досліджувалась судова практика на предмет застосування матеріального та процесуального законодавства по цій категорії справ;
- обмеженість доступу до інформації у зв'язку з воєнним станом та закриттям єдиного державного реєстру судових рішень, а також обмеженням доступу до іншої інформації на сайтах державних органів, яка раніше знаходилася у відкритому доступі;
- важкий емоційний стан та фоновий стрес учасників та їх близьких, потенційно – досвід внутрішнього переміщення чи ризиків життю та здоров'ю.

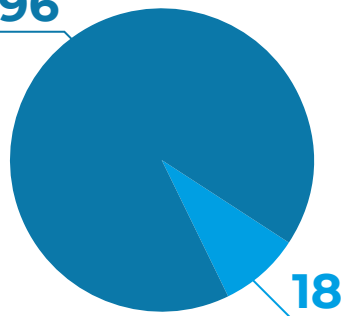
ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1 Аналіз відповідей на інформаційні запити

Інформація, отримана через надсилання запитів на публічну інформацію до Державної судової адміністрації України, Верховного суду, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя України. Всього було направлено 4 запити від Української правової консультативної групи. Загалом було отримано 6 відповідей на запити.

Щодо чисельності суддів

196

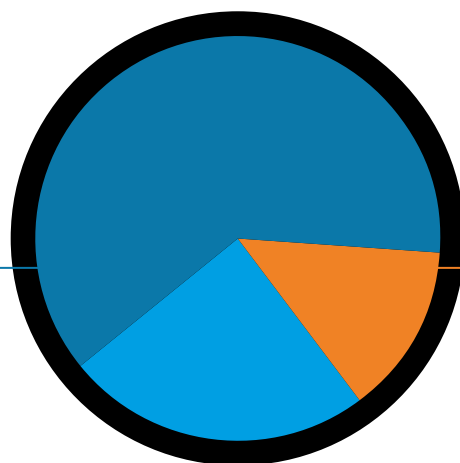

Штатна чисельність суддів Верховного суду становить 196 одиниць, кількість вакантних посад – 18.

7015

загальна
кількість суддів
в Україні

загальних
місцевих
4348

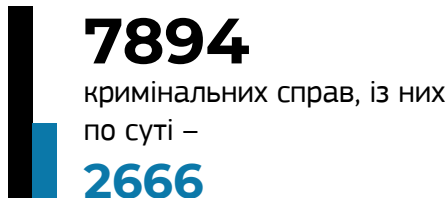
апеляційних
964

Державна судова адміністрація наголошує, що загальна кількість суддів в Україні визначена у кількості 7015 (із них у загальних місцевих та апеляційних судах 4348 та 964 відповідно). В свою чергу, фактично наявна кількість недостатня – всього 4971 з них 3137 в загальних місцевих судах та 500 в апеляційних.

Щодо статистики та завантаженості

Касаційним кримінальним судом розглянуто

Потягом 2021 року

Протягом 2022 року

Крім того, загальна кількість справ за статтею 438 Кримінального кодексу України, що перебували у судах на розгляді протягом 2020-2021 років становить 11.

Вироки були винесені в трьох таких справах з 2014 року, щодо виконавців нижчої ланки, 2 з яких – заочно.

Відрядження суддів

Верховний суд вказує, що кількість відряджених суддів (в тому числі з тимчасово окупованих територій) становить 450.

Водночас, за даними Вищої ради правосуддя з квітня 2022 року було прийнято рішення щодо відрядження 453 суддів з тимчасово окупованих територій та територій, на яких ведуться бойові дії.

Державна судова адміністрація зазначає, що всього було відряджено 494 судді. В свою чергу, до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України надійшло рішення про відрядження 401 особи.

Щодо переїзду суддів з окупованих територій, за інформацією декількох місцевих загальних та апеляційних судів, які надали відповіді на запити, наразі відсутні судді, які відмовились від переїзду з тимчасово окупованих територій.

З наведених офіційних відповідей можна зробити висновки, що робота органів управління судовою системою (Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя⁵), яка була донедавна фактично заблокована, зокрема внаслідок триваючої судової реформи, бракує необхідної ефективності. Одним із наслідків є неможливість забезпечити оперативний добір суддів у місцеві та апеляційні суди. Суди, уповноважені розглядати справи щодо воєнних злочинів незаповнені на третину. Практика та досвід розгляду справ про воєнні злочини майже відсутня.

5 1 червня 2023 р. ВРП призначила 16 членів ВККС, тим самим розблокувавши її роботу: <https://www.dw.com/uk/visa-kvalifikacijna-komisija-suddiv-ukraini-vidnovit-robotu/a-65793096>

2 Результати глибинних інтерв'ю та фокус груп суддів різних інстанцій

2.1. Особливості й перебіг адаптації та спроможність судової системи до роботи в умовах повномасштабного вторгнення РФ проти України

На думку більшості опитаних суддів, в перший місяць повномасштабного вторгнення РФ в Україну судова система була не готова до такого виклику. Судові засідання майже не проводились через відсутність на робочих місцях суддів, потерпілих та інших учасників судового процесу.

Наразі судова система вийшла на рівень довоєнного обсягу роботи. В свою чергу під час відправлення правосуддя, судова система сьогодення стикається з викликами, які сповільнюють її роботу щодо розгляду справ щодо воєнних злочинів. Такі виклики можна умовно розділити на загальні та ті, які залежать від професійної підготовки суддів розглядати таку категорію справ.

Технічні та організаційні виклики

Більшість респондентів на момент проведення дослідження зазначали про регулярні перебої з доступом до мережі Інтернет в судах, внаслідок чого суди позбавлені можливості проводити судові засідання в онлайн режимі.

Неможливість продовжувати з міркувань безпеки судові засідання під час повітряних тривог. Внаслідок цього судові засідання переносяться та розклад засідань зміщується. Крім того, будівлі судів не обладнані бомбосховищами, тому на період тривоги, коли будівлі зачиняють і працівники змушені залишити будівлю, якщо поряд немає укриття, вони вимушені перебувати в під'їздах або парковках поруч, що є дуже небезпечним.

Окрім того, судді повідомляють, що існує формальна перепона для відправлення правосуддя стосовно осіб, які перебувають на непідконтрольних уряду України територіях. Так, для участі у судовому засіданні онлайн необхідно авторизуватись за допомогою електронного підпису.

У випадках, коли особи з тимчасово окупованих територій хотіли взяти участь у судовому процесі дистанційно система їх не допускала до участі, оскільки для цього необхідні українські засоби ідентифікації (наприклад, ключ Приватбанку) які не працюють на непідконтрольних уряду України територіях.

Судді зазначали про потенційну користь можливого запровадження системи повністю дистанційного правосуддя (щоб суддя мав змогу проводити судові засідання, не перебуваючи безпосередньо в приміщенні суду), оскільки через постійні обстріли

в деяких регіонах, існують випадки, коли судді можуть не виходити на роботу більше, ніж протягом місяця.

цитати⁶:

Проблеми з інтернетом, тривоги і ми не можемо проводити судові засідання.

Коли були масовані обстріли ми трошки призупинили, а так особливих змін немає. Яюсь воно все стало звичним фоном. Багато хто не реагує на тривоги – сидять працюють.

Наш суд припинив роботу через техногенну катастрофу. Це відсутність опалення, води, газу і світла. Неможливо забезпечити доступ до правосуддя за відсутності світла та інших речей.

В контексті зазначених викликів корисним може стати також аналіз команди JUSTTALK “Судочинство в умовах “блекаутів” і ракетних атак”⁷.

Управлінська адаптація до нових умов

Респонденти зазначали досить ефективні дії судової та законодавчої гілок влади щодо реагування на виклики та загрози, які були спричинені повномасштабним вторгненням РФ щодо забезпечення належної роботи судів. За основу запроваджених змін було використано вже наявний досвід організації роботи судів у Донецькій та Луганській областях починаючи з 2014 року, адаптацію до роботи судів в умовах карантинних обмежень з 2020 року.

Водночас ці зміни не завжди були оперативні, своєчасні та не носили системного характеру, фактично продовжуючи практики спорадичного реагування. До прикладу, не було здійснено попередньої підготовки та поширення планів щодо евакуації, рекомендацій чи інструкцій дій суддів в умовах повномасштабного вторгнення та активних бойових дій.

цитати:

Я особисто і всі мої колеги не очікували, не були готові до такого повороту подій. Судова система загалом не була готова. Ні інструкцій ніяких не було розроблено як ми маємо діяти, підготовки ніякої не було. Ті проблеми, з якими зіткнулася судова система, вони вирішувалися і досі вирішуються, закривали дірки вже по ходу і не дуже вдало.

У нас зупинилося все, не працювало десь місяць, ніхто не виходив на роботу. Я так розумію, що ніхто не знав як діяти. Органи прокуратури, правоохо-

6 Тут і далі по тексту дослідження наведені окремі анонімізовані цитати суддів, що були ними висловлені під час фокус-груп та глибинних інтерв'ю

7 Судочинство в умовах “блекаутів” і ракетних атак: аналіз justtalk, 26.01.2023, <https://justtalk.com.ua/post/sudochinstvo-v-umovah-blekautiv-i-raketnih-atak-analiz-justtalk>

ронні органи – там був хаос. Клопотання, тримання під вартою, продовження – вони приходять в суд, суд зачинений. Ну тобто був зв'язок – були на телефонному зв'язку. Але хтось поїхав за кордон, хтось в іншій області, хтось роз'їхався.

Я вважаю, що дуже швидко спрацювали, не так як в 2014 році. ...Дуже швидко були внесені зміни до законодавства, частина повноважень Вищої ради правосуддя була віддана Голові Верховного Суду, і досить швидко відрядили людей, враховували і потребу де потрібні судді, і де люди влаштувалися, бажання судді враховувалося.

Парламент у нас не можна ж критикувати, вони дуже круто спрацювали, для мене це була несподіванка, стільки питань роками розглядалися, а тут зібралися і спрацювали.

Ви знаєте, система чи країна, вона не може ніколи бути повністю готовою до війни. І напевно, це питання чи бажає система пристосуватися до нових умов і знаєте, коли є бажання і мета, тоді всі цілі досягаються.

Це ж налагодження всього суду. Не тільки мене, як судді, а всього суду. Це було дуже складно, ніхто не знав, як працювати, як це відбудеться, скільки техніки потрібно, скільки комп'ютерників потрібно, все по новому.

Тобто, коли розпочалася війна, якимось чином, незрозуміло яким був доведений наказ про те що треба терміново виїжджати з Херсону. І, наприклад, ті які виїхали в квітні місяці – то все окей, а ті які виїхали в травні місяці – їх позвільняли... А яким чином доводився цей наказ, да? Не були встановлені строки – протягом якого строку людина повинна виїхати з Херсону, наскільки це було можливо.

Зміни у структурі та кількості справ, що надходять до суду

На 8-9 місяць повномасштабного вторгнення судді відзначають суттєву зміну кількості справ та динаміки їх надходжень. Так, спостерігається зростання правоохоронної функції поліції внаслідок активної роботи з протидії потенційних ДРГ, роботи блокпостів та патрулювання в комендантську годину, внаслідок чого збільшилась кількість адміністративних справ. Водночас процесуальні особливості, масове переміщення населення, загальна зміна усталеного стилю життя населення призвели до зниження кількості звернень до суду з цивільними позовами. Учасники дослідження зазначали збереження загальної статистики щодо кримінальних справ, але їх розгляд тепер має суттєві процесуальні та організаційні виклики.

цитати:

Стали більш активно патрулювати вулиці, на блокпостах і побачили те, що раніше не бачили. Тобто їхня була спрямованість шукати ДРГ, а виявили дуже багато по адмінправопорушеннях...

Адмінка завалила. І є учасники, які виїхали за кордон, просто втекли, і затягуються справи. Наприклад, потерпілі є, а обвинувачених немає. Або є учасники процесу, які пішли служити.

По загальнокримінальній злочинності істотно не змінилася ситуація: як крали, так і крадуть.

Цивільні справи – дуже знизилися. Якщо ми вели мову про тисячі справ, коли працювали, то зараз приблизно 200 надходить за місяць, ми й так їх розглядаємо. Це в 5 разів нижче.

Наслідки проблем з фінансуванням та кадровим забезпеченням, організацією інших процесів забезпечення правосуддя

Респонденти зазначають, що у роботу в умовах повномасштабного вторгнення РФ та конструювання системи правосуддя в якісно іншому контексті, вони входять із суттєвим рівнем недофінансування та кадровим голодом.

Ці фактори ставлять під питання спроможність забезпечувати розгляд поточних справ, не говорячи про належне опрацювання великої кількості проваджень щодо воєнних злочинів, які є новими для більшої частини працівників системи правосуддя.

Окрім того, через значну завантаженість судді вказують, що не мають достатньо часу на навчання та поглиблення знань у сфері розгляду справ щодо міжнародних злочинів.

Процесуальні та організаційні проблеми розгляду справ блокують процес загалом або призводять до суттєвої затримки та ускладнення здійснення правосуддя. Ці обставини доволі часто не враховуються на рівні управління судочинством, тому суди та інші учасники процесу напружують власні практики адаптації.

Це стосується і постійних переносів розглядів справи у результаті обстрілів та вимкнень світла, обмежень у роботі конвоїв та доставлення ними учасників засідання. Загрози обстрілів призводять до переносів слухань та збільшенню тривалості розгляду. Такі умови певною мірою сприяють легітимізації обмеження публічності самого процесу, а також актуалізує потребу надання законності дистанційному розгляду справ. Фактичне «обнулення» роботи певних суддів та передача їхніх справ призвела не тільки до суттєвого перевантаження відповідних суддів, але й заклала суттєві процесуальні виклики. Як результат – по суті, такі справи мають розглядатись повторно.

Софія Данилів,
суддя Білоцерківського
міськрайонного суду Київської
області, к.ю.н., член АРССУ

Водночас наразі вирішення зазначеної проблематики має певний прогрес у її подоланні, з огляду на те, що 13.01.2023 року у Верховній Раді України вже є зареєстрованим законопроект № 8358 “Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів

щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді”. Означеним проектом пропонується розширити сферу застосування письмового провадження у судах всіх юрисдикцій під час дії воєнного чи надзвичайного стану та розгляд справ без виклику учасників у судові засідання, без проведення судового засідання, за наявними матеріалами справи (письмове провадження), що посилить безпекову складову при розгляді справ у судах для всіх учасників судового процесу, як суддів, працівників апарату суду, так і сторін справи та інших учасників.

При цьому передбачено право сторін на участь у судових засіданнях в дистанційному форматі через відповідні способи комунікації із судом.

Крім того, 17.02.2023 року на засіданні Кабінету Міністрів України було схвалено законопроект № 7042 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо цифровізації судочинства та удосконалення наказного провадження у цивільному судочинстві», яким пропонується внести до ряду законодавчих актів зміни, що передбачатимуть фактично дистанційне судочинство.

Зокрема, запровадження можливості здійснення судочинства в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів в порядку, визначеному процесуальним законом, в умовах воєнного чи надзвичайного стану в разі виникнення обставин, які зумовлюють загрозу життю, здоров'ю та безпеці судді.

Прийняття вказаних законопроектів дозволить судам запровадити дієві механізми щодо своєчасного здійснення судочинства в умовах воєнного стану та відновленню підсудності справ у тих судах, від яких їх було тимчасово передано на розгляд до інших суддів, що фактично і призвело до перевантаження окремих судів.

цитати:

Ми працюємо в обмежених ресурсах, зрозуміло що у держави завжди маленький ресурс. Ну, от тут важливо створити умови для того щоб можна було фінансувати. Державним бюджетом на наступний рік закладено фінансування судів, в плані виплати винагороди апарату і суддів. Це сукупна винагорода на 50%. Про що це говорить? Суддям неможливо зменшити зарплату, вона оплачується спеціальним законом і його неможливо обмежити. А обмежити 50% виплат тільки за рахунок апарату.

Це реально просто неможливо повідомити учасників про розгляд справи, це відсутність марок, відсутність конвертів.

Проблеми з доставкою тих, хто під вартою, конвою важко доставляти. Самі СІЗО просять користуватися відеоконференцією, щоб не возити з метою безпеки цих же ж людей і залучати персонал на конвой.

Мені на день призначено 16 кримінальних справ і 40 адмінок. Тобто, яку кількість людей я викликаю до себе в приміщення. Я вважаю що це моя відповідальність, і не всі адвокати, не всі учасники проживають в тому районі, де працює суд. Їм треба доїхати.

Конвой всього двічі на тиждень приїздить і він приїздить чомусь після обіду. І дуже мало часу залишається в судді на розгляд справи з цими засудженими.

На початку змінилося те, що дуже загальмувалися справи у зв'язку з агресією, і зупинилися. Дехто мобілізувався, довелося змінювати адвокатів і оголошувати розшуки.

Ми забираємо справи у Херсонських судах, віддаємо в інші. Кримінальні справи, що розглядалися роками. Свідки допитані були. Вже стадія була, наприклад, завершальна. Там же не розбираються, забирають сотні, тисячі справ та віддають на інший суд. Суд має свої справи. Але отримує сотні нових справ, розпочинає справу з початку і потім той суд відновлюють, але рішення не має зворотної дії. Той суд "обнулили" по суті, да – нові справи надходять. А той суд, який перевантажений, ще йому накинули, він розглядає свої справи і іншого суду, все спочатку.

Хто буде ходити в цей суд коли треба заново зробити ті дії які робив інший суд. І це ж загалом по всій Україні. Тобто, у нас підсудність міняється не один раз, вона змінена в десятках судів.

Повномасштабна війна посилила неузгодженість в українському законодавстві

Судді зазначають, що повномасштабне вторгнення посилило відрив законодавчих ініціатив від реального стану справ та напрацьованої практики. Позитивними відзначались зміни, що стосувались адаптації судової системи до загроз та наслідків повномасштабного вторгнення в контексті управління.

Натомість зміни у кримінальному та / або кримінальному процесуальному кримінально-процесуальному праві відзначались як досить неузгоджені та хаотичні, які ще більш ускладнювали роботу з розгляду справ. Під час фокус-груп та інтерв'ю учасники зазначали, що деякі норми кримінального законодавства зазнали змін більше 6-7 разів, тому судді не завжди оперують актуальними положеннями або застосовують не чинні перехідні положення. Окрім того в умовах кризи проявились і попередні розриви у законодавстві, відкриваючи, на думку частини респондентів, шлях до зловживань та недотримання існуючих на національному рівні стандартів правосуддя. Наприклад норма ст. 615 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) ("Особливий режим проведення досудового розслідування та продовження строків тримання під вартою під час судового провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України") активно почала використовуватись прокурорами, навіть у випадках де слідчі судді могли реалізовувати свої повноваження без обмежень.

Невиправдане використання цієї норми ставить під сумнів належність збору доказів здійснених на основі відповідних постанов прокурора.

Якість роботи правоохоронних органів щодо розслідування воєнних злочинів

Респонденти однакостайні у коментарях щодо невисокого рівня якості отриманих обвинувальних актів. Незважаючи на 9 років триваючого збройного конфлікту національна правоохоронна система виявилась не готовою розслідувати таку категорію справ. Більшості слідчих Національної поліції України та Служби безпеки України бракує підготовки та фаховості для роботи з цією категорією справ. З огляду на це, під час проведення досудового розслідування слідчі припускаються значної кількості процесуальних помилок, зокрема й у провадженнях, що надходять вже після повномасштабного вторгнення.

Серед основних проблем – посилання на неналежні конвенції, міжнародні акти та навіть міжнародні інституції (наприклад згадувалась практика включення документів Ліги націй); посилання на конвенції без конкретизації норм, у такий спосіб перекладаючи цю відповідальність на суд тощо. Окрім того, триває практика, що формувалась з 2014 року, коли у суди спрямовувались справи, де з обвинуваченою особою у злочинах проти національної безпеки досягнуто домовленості про мінімальне з можливих покарань за умов визнання вини. Відповідно, це впливає на якість підготовки та участі у розгляді справи в судовому провадженні. Доволі поширеним залишається підхід, коли основним доказом обвинувачення стають матеріали з відкритих джерел, що не є достатнім або допустимим доказом, відповідно до чинного законодавства України.

Саме етап досудового розслідування судді визначають ключовим у питанні прогнозів щодо виправдувальних або обвинувальних вироків. З огляду на вузькі формулювання положень кримінального процесуального законодавства України допустимість доказів може ставитись під сумнів через недосконалу роботу слідчих. В свою чергу це сприятиме винесенню виправдувальних вироків в тих справах, де ніби є всі підстави для обвинувачення, але доказова база надто слабка, або під час її збирання не було дотримано всіх процесуальних вимог.

Виходом із ситуації судді вбачають проведення професійних навчань для органів прокуратури та правоохоронних органів. Крім того, прослідковується запит на зниження формалістичного підходу процесуального законодавства через законодавчі зміни.

Окрім вказаного вище, під час інтерв'ювання одним із суддів було повідомлено про випадки, коли до судового засідання з обрання запобіжного заходу правоохоронні органи доставляють затриманих з одягненими на голові мішками, які вимушені стояти на колінах в очікуванні судового засідання. Навіть під час обрання запобіжного заходу правоохоронці відмовляються зняти ці мішки. Тобто судді повідомляють про випадки порушення прав людини та гарантій, наданих міжнародним правом, з боку правоохоронців, які зі свого боку виправдовують це воєнним станом.

Для ветеранської спільноти саме попередній період розгляду воєнних злочинів (2014–2022) став основним для формування негативного, накопичувального, упередженого ставлення до якості роботи правоохоронців. При цьому варто зазначити, що це відношення формувалось не безпосередньо воєнними, а супутніми національними кримінальними злочинами, зокрема згадується досвід розслідувань щодо колаборації у східних областях. Такі справи активно висвітлювались ЗМІ та з точки зору ветеранів «закінчилися нічим, не тими строками, які очікувалися чи які передбачені законодавством (наприклад, “справа Нелі Штепи”, колишнього мера Слов’янська)».⁸

цитати:

Дуже низька якість цих обвинувальних актів. Не виписуються вони так, як мають бути. Вони в обвинувальному акті можуть перерахувати 5 чи 6 конвенцій... Хай суд розбирається, розумієте.

Тому у мене погані враження від якості... Складається враження, що просто висувають обвинувачення тому, з ким легше – хто попався, хто найбільш беззахисний, хто не має ані бажання, ані ресурсу захищатися від обвинувачення.

Як суддя, я розумію, що для того, щоб відбулося правосуддя має спрацювати досудове розслідування цих злочинів. Це найперше. Тобто якщо там не зібрані докази, то скільки б суддя не навчався МГП, то відповідно можна навіть не навчатися МГП, а зрозуміти там – доказів або немає, або вони недопустимі. Тому якщо спрацює, фокус слід робити не на суддях, а на досудовому розслідуванні.

Але як на мене, спілкуючись із колегами, або це не розуміння, або це навпаки так потрібно: обвинувальні акти складаються із декількох сторінок і це починається від формування ліги нації, йде перерахування величезної кількості посилань на нормативні-правових актів, при чому інколи ти читаєш і не можеш зрозуміти, де ж відбудеться оте формулювання обвинувачення, яке прокурор вважає доведеним. Там в процесі спілкування із представниками сторони обвинувачення запитуємо, а навіщо посилання на величезну кількість н-п актів, які датуються 50-ми роками? Відповідь – в нас є вказівка з Генпрокуратури, що ось так має бути.

До прикладу: «В лютому 2014 року триває збройний конфлікт міжнародного характеру». Суд ж немає права встановлювати ці обставини. Суд має встановити конкретні дії конкретних обвинувачених, наявність чи відсутність складу... і тоді сам зміст вироку видається як якийсь науковий твір, реферат, і втрачається важливість вироку і документу, який має містити конкретне обвинувачення в чому військовослужбовці звинувачуються.

І ти розумієш, що після такого вироку тебе будуть розпинати. Тебе будуть проклинати усі. Страшно не в тому плані, що емоційно страшно. А

8 Звіт ГО “Простір можливостей” <https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2023/02/Dodatok-3.-Zvit-doslidzhennya-dokumentuvannya.pdf>

страшно тому, що суспільство є певною мірою необізнане. А прокуратура інколи так погано працює, що ти кожного разу коли в тебе виправдувальний вирок просто на ці вила.

Анастасія Михальченко,
суддя Індустріального
районного суду міста Дніпро,
АРССУ

На мій погляд, вирішуючи питання про дотримання балансу між публічністю судового розгляду справ про військові/воєнні злочини та інтересами національної безпеки, суддям необхідно виходити з того, що зазвичай судовий розгляд повинен проходити публічно (відкрито), але публіка може не допускатися до участі в усних слуханнях в інтересах національної безпеки в демократичному суспільстві. При цьому слід також враховувати, що в загальному плані Європейський суд визнав допустимим не проводити відкритий розгляд по певним категоріям справ, але з посиланням на одну або декілька підстав, зазначених у п.1 ст.6 Конвенції. Щодо права суспільства на правду та отримання цієї правди з судових рішень слід зазначити, що на відміну від усних слухань право на те, щоб судове рішення було “оголошено відкрито”, не підлягає будь-яким виключенням в тексті п.1 ст.6 Конвенції, але Європейський суд в рішенні *Lamanna v. Austria* зазначив, що може бути достатнім, якщо судові рішення оголошуються не повністю та не на всіх етапах провадження.

Крім того, судові рішення можуть бути публічно оголошені та розміщені у реєстрі судових рішень через певний проміжок часу, наприклад через рік після закінчення воєнного стану. (приклад – рішення ЄСПЛ по справі *Lamanna v. Austria* – рішення національного суду було опубліковано через 6 років після його ухвалення. Європейський суд не побачив у цьому порушення.)

Форму опублікування судового рішення необхідно оцінювати з урахуванням особливостей судочинства та приймаючи до уваги інтереси національної безпеки. Крім того, як альтернативу оприлюдненню у реєстрі судових рішень, пропоную законодавчо передбачити можливість ознайомлення з судовим рішенням усіма бажаючими у к. Фактично це право вже закріплено у ч.1 ст.27 КПК України, яка передбачає, що ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом.

Орієнтація на кількісні показники органами слідства

На думку респондентів правоохоронними органами збережена система кількісної оцінки якості роботи всередині інституцій. А рівень суспільного запиту та певна медійна залежність від відповідності правоохоронних органів цьому запиту посилює проблему якості підготовки та проведення розслідувань. Наявна система покарання та

очікування щодо «автоматичної» підтримки судом поданих обвинувальних актів лише інституціоналізує дані практики.

Низька якість підготовки обвинувальних актів і взагалі ведення процесу представниками правоохоронних органів призводить до інституалізації помилок у кримінальній юстиції, спрямовує агресію суспільства на судову систему та закладає основу для визнання правосуддя у сфері воєнних злочинів міжнародними інституціями як такого, що не відповідає стандартам правосуддя.

ЦИТАТИ:

Їх треба орієнтувати не на кількість, а на якість. От краще менше, але краще. Щоб оцю систему, яка, на жаль, залишилася і існує, система показників, якість вже подолати і працювати краще. Хай провадження буде менше, але вони будуть відповідати критеріям, якщо до процесуального, то дотримання процесуального механізму, так і аспекти доказування наявності складу злочину.

Після першого виправдування зі мною місяць не віталися 3 або 4 прокурора... За мій виправдувальний пояснення писав не тільки один прокурор, який ходив на засідання, а вся група... Вони провели дві наради після того як мною було ухвалено виправдувальний вирок.

Каже (один з регіональних керівників НП), «ви мене вибачте, але ви ж розумієте що у нас палична система». У нас проблема в тому, що поліція, прокуратура, як це зараз не прикро буде чути, вони якби одним кроком до Європейського союзу, а двома ногами до радянської системи. Вибачте за цю прямоту. Але це на власному досвіді, на прикладі одного міста, одного суду.

Тому що в моєму житті були виправдовувальні вироки по Донецьку. Для прокурорів це був шок – як це так, суддя ухвалює виправдувальний вирок. Ну як, ну от так от – ухвалює. Тому що, вибачте, не може бути 300 патронів в кишені. Не може бути, які докази.

Водночас частина респондентів розглядає цю ситуацію і через призму розділеної відповідальності між судом та правоохоронними органами. Зокрема, зазначалась низька готовність суддів до винесення виправдувальних вироків, навіть за умов сумнівів у належності доказів, наявну практику довгого розгляду таких вироків апеляційною інстанцією, (не)готовність суддів діяти відповідно до суспільного запиту, недостатнього рівня кваліфікації самих суддів.

ЦИТАТИ:

Природа проблеми - це відсутність кваліфікації, знань. Їм (суддям) це не потрібно, не цікаво. Запобіжний захід – окей, ми розглянемо тому що, ну, розглянемо. Рішення яке потрібно постановити – зрозуміло що воно має бути таким, тому що воно не може бути в контексті війни іншим. Революційна доцільність.

Це все розтягнулося в часі тільки завдяки тому, що судді це все прикривали. Вони це все погоджували і ситуації не було видно. Все окей, на рівні низовому воно не піднімалося. А якщо хоча б один суддя відмовив і написав що тут є така і така проблема, я думаю що це рішення відразу пішло б наверх, його прочитали би і вже за кілька днів були би ці зміни. Судді це все ковтали.

Навіть якщо ми не праві, все одно ситуація в країні вимагає такого рішення.

У нас склалася природна практика – плюс мінус обґрунтовано, а там суд по суті розбереться. Тут стандарт дуже низенький. Судді особливо не заглиблюються в ці поняття коли на досудовому вони виникають. Ці фрагменти вони компілюються, потім це складається в справу – кримінальне провадження. От коли буде по суті розбиратися справа – там буде вилазити все, вистрілювати.

Бо у суддів першої інстанції часу немає на те, щоб глибоко вивчати питання співвідношення, що означає конкретне слово в тій же статті 438 (Кримінального кодексу), з урахуванням того що сказано в Женевських конвенціях, трибуналу по Руанді та таке інше. Не буде цим займатися суддя першої інстанції, це не його завдання.

Підходи до комунікації з суспільством під час розгляду воєнних злочинів

Важливо зазначити наявність у великої кількості учасників дослідження певних застережень та критичного сприйняття суспільства загалом, його ролі та спроб тиску через суспільну думку на суд (прямо чи опосередковано). Відповідно важливо врахувати існуючі взаємні попередження та наявні практики комунікації.

Частина респондентів не вбачає потреби у прямій, посилюючій комунікації з суспільством навіть під час розгляду справ щодо наслідків війни, що представляють суттєвий суспільний інтерес. Судді зазначають достатність якісно прописаного рішення для донесення необхідної інформації зацікавленим особам. І фактично низький рівень залучення у взаємодію з медіа, участі у публічній комунікації, на думку респондентів, є запобіжником неупередженості та нейтральності суду під час розгляду воєнних злочинів та справ щодо наслідків війни.

цитати:

Я суддя і я вважаю, що мій головний канал комунікації – це моє рішення. Коли я виношу рішення, там мають бути роз'яснення що відповідають на всі питання які піднімалися в цьому процесі. Це головний канал комунікації.

Судді мають навчитися комунікувати через свої рішення. Писати ясні, переконливі рішення. А вся решта – всі піар відділи, це дуже допоміжний канал комунікації. Вони більше мають опікуватися питаннями зручності суду, легкості комунікації по якимсь практичним аспектам.

Водночас у окремих випадках респонденти виявили зацікавленість у більш проактивній комунікації та навіть певній просвітницькій роботі з населенням щодо тих або інших важливих аспектів розгляду такої категорії справ та потенційних вироків. Відповідальність за таку комунікацію покладалась на декількох акторів: від держави загалом та здійснюваної нею проактивної діяльності; більш проактивної ролі медіа та профільних організацій громадянського суспільства, юридичної спільноти; до суду безпосередньо.

цитати:

Юридична спільнота має пояснювати, певно. Мені подобається, що... рішення обговорюють, дуже палко іноді. Насправді мені цей процес подобається. Бо я не пам'ятаю, щоб 10 років тому хтось обговорював рішення Верховного суду, вони не були цікаві тоді. Зараз цікаво і це гарний показник.

Суспільству повинні донести, напевно не з судової влади, що воєнні злочини є недопустимими, це повинна бути робота представників держави.

Якщо до суду потрапляє якась справа, яка може мати значний суспільний інтерес, то щоб суддя-спікер або прес-секретар суду якесь оголошення робили або запрошували громадян «Шановні мешканці нашого району завтра в суді буде розглядатися справа стосовно... Приходьте. Щоб ви бачили все це». Щоб пересічні громадяни могли мати змогу безпосередньо спостерігати.

Якщо є такий резонансний злочин, в судах є судді-спікери. Має суддя-спікер інформувати громадськість, звертати увагу на інформування, на сайті висвітлювати певні аспекти і бути готовим до уваги ЗМІ. Якщо приходять ЗМІ, відповідно взаємодія взаємодія прес-секретаря чи судді-спікера зі ЗМІ.

Дуже важливий відкритий діалог судової влади. В нас не прийнято, щоб судді щось відкрито заявляли, публічність. В нас є і обмеженість в етиці, але ми теж маємо права на свободу вираження.

Бачення співвідношення та застосування міжнародного та національного права під час розгляду справ щодо воєнних злочинів

Для більшості респондентів пріоритетними є положення національного права. Ті або інші міжнародні норми мають носити певну допоміжну роль, розширюючи чи заповнюючи прогалини у національному законодавстві і виключно у сферах, які не врегульовані на рівні ККУ та КПК. Водночас треба враховувати, що існує багато прогалин між національним законодавством та міжнародним правом, особливо в частині стандартів, що мають на меті забезпечити належний процес розслідування та розгляду справ в сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини, що є за своєю природою міжнародними злочинами.

цитати:

Міжнародне право, особливо в кримінальному праві, ми не застосовуємо. Ми застосовуємо національний закон.

Ми не можемо засудити людину, тому що існує міжнародний консенсус щодо певних діянь. Тобто, ми маємо знати міжнародне право, особливо там де йде пряма відсилка до міжнародного права. Але я не можу винести рішення на підставі лише міжнародного права. Мені обов'язково треба, щоб був національний закон, якщо ми кажемо про кримінальну відповідальність і покарання.

Розумієте це кримінальне право, там є кодекс, є стаття, є диспозиція і є санкції. І в межах цієї санкції ми можемо розглядати. Напевно ці принципи (МГП, МППЛ) ми скоріше можемо використовувати для мотивування свого вироку. Але посилатися і засудити ми можемо тільки за національним законодавством.

Ми ж розглядаючи справи цієї категорії, керуємося національним законодавством. І лише в питаннях, які не врегульовані, звертаємося до міжнародного права.

У той самий час для учасників стало дискусійним питання застосування тих або інших рішень міжнародних судових інституцій. Частина наполягає на активному дослідженні практики ЄСПЛ, міжнародних трибуналів чи навіть рекомендації ООН, які можуть стати основою для аргументації позиції суду у рішенні. Натомість низка учасників, звертаючи увагу на низькій рівень знайомства суддів з даною практикою, формування певної «моди» на використання міжнародних рішень, наголошує й на можливих негативних для правосуддя наслідків від такого застосування.

цитати:

Я не можу винести рішення на підставі лише міжнародного права. Мені обов'язково треба, щоб був національний закон якщо ми кажемо про кримінальну відповідальність і покарання. Десь вигадають, що в Женевських конвенціях чого там тільки немає. Потім буде страшний для мене момент коли я в судових рішеннях прочитаю цитати з трибуналу по Югославії, по Руанді. Це складне для мене питання. В мене іноді народжувалася думка заборонити взагалі посилатися на Європейську конвенцію.

Що стосується, наприклад, внутрішньо переміщених осіб, я бачила що навіть Верховний суд застосовує Керівні принципи ООН, дуже вдало і навіть незважаючи на те, що Керівні принципи не є договірним правом, вони більш схожі до звичаєвого права і резолюції парламентської асамблеї.

Оцінка рівня знань та готовності суддів фахово розглядати таку категорію справ. Професійна підготовка та перепідготовка суддів

Під час аналізу відповідей респондентів важливо врахувати, що участь в опитуваннях брали чимало суддів, які проходили спеціалізоване навчання з міжнародного гуманітарного та міжнародного права прав людини. А також частина суддів, які вже мали досвід розгляду справ щодо воєнних злочинів.

Відповіді учасників на блок питань щодо готовності системи та їхніх колег належно та професійно розглядати справи щодо воєнних злочинів можна розділити на декілька аспектів.

Перша «група» думок та відповідей переважно зазначала високий рівень компетенції, готовності та бажанні суддів самовдосконалюватись. На підтримку цієї позиції вказувалось, що це – фахові юристи з тривалим досвідом роботи, які не будуть мати проблем швидко опанувати додатково необхідну інформацію. Така оцінка переважно стосувалась володіння нормами національного кримінального чи кримінально процесуального законодавства.

З розвитком дискусії чи в інших блоках обговорення, де порушувалось питання оцінки спроможності та компетенції суддів, ті самі учасники доволі часто конкретизували та додавали більш стриманих, чи навіть негативних характеристик щодо підготовки суддів розглядати справи за наслідками воєнних злочинів.

Важливо зазначити, що респонденти зазначали і суттєву взаємозалежність рівня професійної підготовки та проактивності інших учасників процесу, як складової належного правосуддя (сторін обвинувачення та захисту). Змагальність сторін, їхня компетентність та відповідальне ставлення до своїх задач у процесі не можуть бути забезпечені виключно залученням належно підготовленого та досвідченого судді.

цитати:

Я особисто можу сказати, що якщо очікувати швидкого і якісного правосуддя, то судова система ще не готова. Спитайте кожного другого прокурора. Питання не тільки в судді, суддя це вже останній елемент. Але це загальний механізм. Всі мають бути готові до того. Суддя всю цю ситуацію потім не виправить.

Зараз тренд першочергово гуманітарне право, всі почали його вивчати. Знань як таких напевно ні в кого немає, оскільки Женевська конвенція, протоколи і так само інші конвенції раніше вивчалася лише в академіях і сильно поверхнево.

В моєму регіоні до війни я не знаю чи взагалі були якісь із розділу військові злочини з Кримінального кодексу. Відповідно є певні статті як, наприклад, порушення звичаїв ведення війни, вони передбачають звернення до міжна-

родного права, це точно судді цього не вивчали, практики немає. Система нас до цього не готує, ми не торкалися міжнародного гуманітарного права.

Серед основних запитів щодо навчання та додаткових знань – питання контекстуальних норм, особливостей, що можуть суттєво вплинути на інтерпретацію подій справи, співвідношення національного та міжнародного права, конкретні особливості, що необхідно врахувати для мінімізації ризиків подальшого потенційного розгляду даних справ у міжнародних інституціях.

 цитати:

Він же каже «ну, перетнув він кордон» (про військовослужбовця РФ під час подій повномасштабного вторгнення). Все, значить він вчинив злочин. Тут національне законодавство вступило через призму МГП. Треба розуміти наскільки вони співвідносяться один з одним.

Знань однозначно не вистачає. Тема нова. Ми з цим зіштовхнулися і я бачу по суддям, що навіть немає розуміння що можуть розглядати національні суди, а що відноситься до компетенції Міжнародного кримінального суду. Немає розуміння розмежування.

Брак знань та компетенції, на фоні зростаючої суспільної уваги та вимог, великої кількості справ та нестача можливостей у судді отримати консультацію чи підтримку під час підготовки до роботи зі справою, стає основою для неналежного розгляду та недотримання стандартів правосуддя.

 цитати:

Судді не знали як це розглядати. Я ж кажу, «партія сказала надо, судді сказали – так». Прийшло клопотання, результат цього клопотання був очевидний.

Судді розглядають і вони не бачать проблеми взагалі. Воєнний злочин, ну і воєнний злочин. Тут є склад, все. От коли почали заходити ці справи про обрання запобіжних заходів, ми з ними спілкувалися на рівні керівництва суду... Ну, а що тут, все нормально, проблем немає ніяких. Да, я чув про Женевські конвенції, ну і що там в Женевській конвенції. Женевській конвенції, не Женевській. Судді тут не відчують брак своїх знань в цій категорії. Просто не відчують їх. Їм нічого не заважає розглядати справи за відсутності розуміння.

Незважаючи на триваючий з 2014 року збройний конфлікт, респонденти вважають наявну систему підготовки кадрів неефективною – як таку, що не забезпечує необхідний рівень знань та вмінь для роботи з цією категорією справ. Дещо інше відношення простежується до системи перепідготовки – респонденти зазначають про досить оперативну реакцію Національної школи суддів, намагання організувати масові курси та

поширювати відповідні освітні продукти, як на основі національного, так і міжнародного досвіду. Попри активну розробку та розповсюдження таких курсів, частина учасників наголошує на необхідності більш практичного їхнього спрямування, подолання їх відірваності від практики та умов роботи суддів.

Окрім наявності навчальних курсів та їхньої якості, учасники доволі часто згадували проблеми мотивації, бажання безпосередньо суддів опанувати нові знання. Респонденти зазначили, що серед колег поширеним є ставлення до цих освітніх курсів як непотрібних не тільки в рамках підготовки до майбутніх розглядів, а й навіть у ситуаціях безпосередньої роботи над справами, що стосувались воєнних злочинів. Причинами цього є суттєве перевантаження суддів, брак спеціалізації та у деяких випадках наявність упередженого ставлення до додаткової освіти, як прояву певної «професійної» слабкості чи визнання своєї некомпетентності.

цитати:

Знань як таких напевно ні в кого немає, оскільки Женевська конвенція, протоколи і так само інші конвенції раніше вивчалася лише в академіях і сильно поверхнево.

Школа суддів розробила вже, війна триває 8 років, є там курси по міжнародному гуманітарному праву, військових злочинів, є курси.

Виникла проблема і почали з'являтися оперативно різноманітні курси. Доточуються наші іноземні колеги, які діляться власним досвідом, Національна школа суддів дуже велику роль в цьому питанні відіграє.

Багато хто вирішує так: що буде в мене ця справа, тоді буду розбиратися. Поки що мене це не стосується, а от з'явиться справа – і будемо розбиратися. Є дуже активні, які хочуть вже зараз розібратися, але є й такі, в яких немає часу зараз цим займатися. В нього купа поточних справ.

В Національній школі суддів, яка якість? Сидить суддя і розказує своє бачення або бачення своїх колег, вони Верховний Суд сформували якесь бачення. Але все ж таки теоретичні знання подані, не дійшли ще справи, це вони тільки на стадії першої інстанції. Багато справ, наскільки я знаю, вони не оскаржуються, в першій інстанції по воєнних злочинах вони залишаються.

Ну, взагалі-то недостатньо по міжнародному гуманітарному праву, якщо брати Школу суддів, цієї інформації замало. Бо розповідають взагалі про складі злочинів, чим вони відрізняються один від одного. По МГП немає навчання, наскільки я знаю... ніхто майже не вчить і відношення у колег таке: «та там про воєннопонених, нащо нам ті воєннопонені, для чого нам знати, ми самі розберемося».

Сприйняття безпекових ризиків суддями. Потенційні важелі тиску на суддів та інструменти протидії

Частина респондентів, які вже працювали з розглядом воєнних злочинів, злочинів, скоєних військовослужбовцями ЗСУ, чи особами, звинуваченими у колабораціонізмі,

вже зіштовхнулись із загрозами особистій безпеці безпосередньо їм або колегам по суду. Варто зазначити, що наявність такого досвіду чи його відсутність, майже не впливали на визначення ключових загроз та факторів, які їх посилюють. Сформований перелік виглядає досить консенсусним, але ступінь впливовості суттєво різниться, залежно від особистих якостей та досвіду конкретних суддів, судової інстанції.

Одним з ключових факторів, що посилюють небезпеку для суддів, зазначалось домінуюче негативне сприйняття та ставлення з боку українського суспільства, що проявляється як в активних діях у соціальних мережах, так і провокаціях під час судових засідань. Респонденти переважно розмежовують групи, які діють у віртуальному та фізичному просторі.

Негативні оцінки та мова ненависті щодо суддів та судів доволі часто активно підхоплюється пересічними користувачами соціальних мереж та отримує широку підтримку серед різних верств населення. Натомість провокації під час судових засідань, демонстрації та погрози найчастіше ініціюються організованими групами, що афілійовані, на думку суддів, з тими або іншим учасниками судового процесу на особистому чи професійному рівні. Також респондентами відзначається суттєва відмінність ситуації на сьогодні: більш масова травматизація суспільства, полегшення доступу до зброї та оволодіння навичками поводження з нею, збереження тенденції негативного ставлення до судової системи загалом.

Судді солідарні у думці, що очікування суспільства щодо результатів у цій категорії справ не чинитиме значного впливу на якість судових рішень та об'єктивність дослідження доказів у справі. Причина цьому – в Україні традиційно прослідковується тенденція невдоволення роботою суддів незалежно від того, яке судове рішення вони ухвалили. Судова система перманентно знаходиться у стані тиску зі сторони суспільства. В свою чергу більший ризик впливу на об'єктивність судді у справі, окремі судді вбачають у тому, чи постраждав конкретний суддя чи його родичі внаслідок збройного конфлікту.

цитати:

Знесе суд. Прямі атаки. А це на теперішній день суспільство, яке має зброю. Це будуть нові злочини. Цей вирок може бути ефектом доміно. Суспільство треба підготувати до цього, правильно, психологічно вірно, щоб було розуміння.

Допустимо я як суддя бачу, що тут не вистачає доказів, а громадськість цього не бачить. І вона бачить лише, що якась суддя Пупкіна відпустила. І що буде? Тому судді Пупкіній додому не піти, тому що пересічні громадяни просто можуть цю суддю Пупкіну вбити.

Коли відповідні особи спровокували інтернет публікацію, де були коментарі подарувати судді 9 грам свинця, наприклад. Я просто хочу зауважити, що одна справа винести виправдувальний вирок по корупціонеру, чи за крадіжку, чи що інше, інша – винести пару виправдувальних вироків по справах

такої категорії, коли (обвинувачені) особи, які були на передовій, працівники добровільних загонів. Вони можуть і не розібратися, за склянкою пива чи спиртного відповідні особи можуть спровокувати і можуть наставати реальні наслідки, це більш складна ситуація, ніж по інших справах, навіть за корупцію.

І якщо взяти злочини 2014-2015 року, я зараз кажу про наших військовослужбовців, українських. Які просто зайшли до будинку, застрелили мати, поки лежало тіло вони згвалтували її доньку і після цього був обвинувальний акт, кримінальна справа, передали до Х суду. Цей Х суд брали штурмом всі побратими. Тому що не може військовослужбовець Збройних Сил України вчинити такий злочин. Там просто зривали судові засідання начисто.

Узагальнюючи, серед загроз, що зазначаються учасниками дослідження, можна виділити такі: 1) прямі атаки на суд чи окремих суддів, провокації та блокування судових засідань; 2) демонстративні дії з залякування та тиску на суддів; 3) збереження практики втручання представників правоохоронних органів у деякі справи; 4) тиск на родичів суддів, що опинились на окупованих РФ територіях; 5) випадки індивідуальної помсти від близьких чи груп / спільнот, які підтримували обвинуваченого у скоєнні воєнного злочину.

Частина респондентів зазначала й певні додаткові фактори, що можуть впливати на більш негативне та агресивне ставлення. Наприклад, відсутність військового досвіду судді, умовно засудження «цивільною особою військового», чи то гендерні аспекти, коли вирок щодо військовослужбовця чоловіка виносить цивільна жінка суддя, чи то навіть наявність статусу внутрішньо переміщеної особи у судді.

ЦИТАТИ:

Про вплив СБУ на процес, як фактор який фактично запуслав організацію та адаптацію суду. Спочатку всі дезорієнтовані взагалі, потім березень місяць десь служба безпеки... У нас показове чому – у нас обласний суд і на нашій території знаходяться служби безпеки. І всі справи, які стосувалися злочинів в області – все проходило через наш суд. Почали затримувати військовополонених РФ. Їх затримували, десь тримали, порушували кримінальні провадження по незаконному перетину кордону і ще якась стаття, 110 «порушення національної безпеки». Потім обирали їм масово запобіжні засоби. Їх приводили в наш суд і система вже розподіляла клопотання на кого ці запобіжні заходи.

Тобто, ті судді, які працювали на окупованих територіях – Донецьк, Луганськ. З Криму я не знаю, не чув, можливо теж є хтось. Але от окупована територія – вони переведені, майже в кожному суді є присутні. Їх родичі можуть знаходитись на окупованій території. Тобто, це вже персонально. Те що вони мажуть мати якісь (важелі впливу) за рахунок того що вони в складі суду розглядали такі справи до їх родичів можуть бути застосовані наслідки негативні.

Потім прибувають всі ці побратими, мене взагалі блокували в суді. Тобто я була заблокована під час судового засідання, просиділа там кілька годин, бо їм не сподобалося рішення. Це була справа про тяжкі тілесні ушкодження, але людина воювала в АТО і всі його побратими прибули в суд, і розпочався тиск, що суддя судить добровольців, яка (суддя) цивільна.

Прокуратура відкрито погрожувала суддям X суду, які відмовилися розглядати справи щодо військовослужбовців тимчасово окупованої території "ДНР". А відмовилися тільки через те, що були погрози батькам в Донецьку. Тобто, там знайшли батьків. Це в суддів, які були переведені з Донецька. І їм відверто погрожували з Донецька, що якщо ви будете розглядати справу, то ваших батьків чи дітей не буде.

Навпроти X суду стояла шибениця. Це потрапило в засоби масової інформації. От скажіть, будь ласка, як я як суддя можу розглядати кримінальну справу, коли навпроти мого вікна стоїть шибениця зі мною.

Інструментами захисту для суддів переважно стають можливості заявити про самовідвід, хоча учасниками зазначались і випадки зловживання цією нормою. Для забезпечення фізичного захисту та реагування у випадках загроз сподівання покладаються на судову охорону. Також саме рішення суду, точніше його якість та дотримання законодавства та процедур може стати основним засобом індивідуального захисту, з точки зору респондентів, у більшості ризикованих ситуацій чи спроб чинити тиск на суд чи конкретного суддю.

цитати:

Зараз єдине чим себе може підстрахувати суддя – це законне справедливе рішення, виписане правильно відповідно до закону. Це єдиний захист – рішення, яке відповідає всім нормам. Якщо воно не буде відповідати чомусь, це вже питання про притягнення до якоїсь відповідальності в подальшому.

Можливо для цих суддів потрібно буде якусь додаткову безпеку організувати, раптом хтось захоче помститися суддям, або вплинути якимсь чином. Скоріш за все, якщо там не зміниться режим, в РФ, скоріше, що ці всі судді будуть заноситись до їхньої якоїсь бази як злочинці, які засуджують «ні за що» їхніх військових.

Допоможе впоратись суворе дотримання кодексу. Потрібно робити так як там зазначено. Якщо санкція статті передбачає таке покарання, то якщо в тебе питають – в тебе буде що відповісти: на жаль, така санкція.

Оцінка можливості винесення виправдувальних вироків у справах щодо міжнародних злочинів

Під час обговорення цього питання необхідно врахувати, що інтерв'юери на першому рівні запитували про виправдувальні вирoki загалом, а на другому етапі конкретизу-

вали питання – якщо це рішення по обвинуваченому військовослужбовцю РФ . Варто відзначити, що це суттєво не вплинуло на хід дискусії та не призводило до кардинальної зміни попередньо озвучених суддями думок та позицій.

Ще однією особливістю позиції, яку висловлювали учасники дослідження стала наявність декількох рівнів сприйняття. Можна зазначити, що така реакція та хід обговорення виявилось непоодиноким випадком. Здебільшого, учасники демонстрували схожі стратегії під час обговорення дилемних, емоційно складних запитань. Умовно перший вимір відповідей доволі часто містив декларативну складову, коли судді зазначали, що особливої відмінності між виправдувальними вироками у воєнних та інших злочинах не існує. А під час конкретизації та уточнень, виявлялось, що це питання є доволі складним і суперечливим, у певних моментах навіть оцінювалось як небезпечне для суддів безпосередньо.

Учасники дослідження заявляли про власну готовність ухвалити такі вироки, як на першому етапі, коли фокусувались на базових стандартах та умовах справи, так і під час другого кола обговорень, коли було заявлено про декілька рівнів складнощів та ризиків від його ухвалення (як-то виправдувальні рішення щодо військового РФ). Серед критеріїв, які є підставою для прийняття такого рішення озвучувались: достатність і допустимість доказів, їхня належність, відсутність суттєвих процесуальних порушень, за недоведеності причетності, за недоведеності винуватості, не доведено зв'язок дії особи зі збройним конфліктом тощо.

ЦИТАТИ:

Я вважаю, що критерії завжди однакові для всіх злочинів. Тут не може бути для військових злочинів якихось окремих інших правил. Я вважаю, що ми так само оцінюємо достатність доказів, їх належність, допустимість, базові стандарти правосуддя.

Може бути за таких самих умов, як і за інших умов. Якщо немає достатньо доказів, або немає складу злочину, точно так же в нюрнберзькому процесі. Там були і виправдувальні, і обвинувачувальні вироки. І там відсоток був досить високим серед виправдальних. Так само це і в Югославії це було, когось засудили, когось виправдали. Обов'язково буде виправдання.

Якщо не доведено склад злочину, треба виправдовувати, як би там не було. Можливо медійно це складно, але це той виклик, до якого треба готуватися. Тут насправді гра в мовчанку набагато гірше, ніж коментування.

Якщо немає доказів, то мабуть кожен з нас мав би за силу волі прийняти те рішення, яке підлягає вимогам КПК. Немає доказів, будьте добрі, збирайте.

Повна, або часткова невідповідність доказів заявленим стандартам, на думку суддів, може призвести до спроб затягувати процес, для того щоб дати час на їх добирання і належне представлення. А за певних умов та високого рівня суспільного тиску може стати основою для прийняття обвинувального рішення при відсутності достатніх під-

став. Але більшість учасників зазначали, що особисто вони схиляються до готовності ухвалення виправдувального вироку, розуміючи ризики та загрози.

цитати:

Я особисто за себе кажу, якщо немає доказів, то я ухвалю вирок. Може я його не ухвалю так швидко, як би були докази, може я там буду тягнути і думати: може все ж таки хтось там щось там принесе, чи щось там знайдуть прокурори. Ну якщо доказів не буде, то буду ухвалювати виправдувальний вирок, а куди діватися? А як?

Ну, я вважаю, що буде складнуvато. Ну, от зараз ніхто, не наважиться винести виправдувальний вирок. Може пізніше, можливо так. Але ніхто не наважиться, будуть тягнути. І я б тягнула. Я б навіть не постановлювала так швидко. Я б трохи почекала. От коли вже нічого немає, то зрозуміло, що треба писати.

Чесно кажучи, я, спираючись на ту доказову базу, яка була в моєму розпорядженні, винести обвинувальний вирок було доволі важко. І децю навіть погоджувався і казав, що слава Богу, що оголосили в розшук, що в тебе немає потреби виносити вирок, бо доказова база акумулювалася тільки з інформації, яка знаходилася в медійному просторі.

Серед причин, які суттєво впливають на складність чи ризикованість винесення виправдувальних вироків по цим злочинам, учасники зазначають травматизацію суспільства повномасштабною війною та високий рівень запиту на покарання. А також усталену «радянську» практику не сприйняття виправдувальних рішень учасниками процесів, політизацію даного питання різними політичними та громадськими акторами.

Окрім персональної небезпеки респонденти зазначали, що в умовах радикалізації суспільства, низького рівня знань про особливості судового розгляду, виправдувальні вирокі можуть стати одним з аргументів щодо начебто неспроможності судової системи якісно діяти в умовах викликів війни. Так вони перетворюються на інструмент тиску на судову систему загалом, вимогу нової судової реформи, що очевидно буде підтримана різними групами та акторами.

цитати:

Ми пережили цей період, коли не було виправдувальних вироків по старому КПУ, був там 1%, і зараз вже досягає набагато більше.

Винести виправдувальний вирок за воєнний злочин – це доволі важко, я не знаю, хто там готовий такий, коли ти бачиш за вікном війну і бачиш горе потерпілих.

Питання в підготовці не тільки суддів. Ви ж розумієте що у суспільства є грандіозні очікування. Грандіозні очікування. Виправдувальні вирокі – я думаю, це буде шок.

Ми почали виписували вирок (в рамках навчальної гри), зрозуміли що у нас виправдувальний вирок і нам стало страшно. Нам насправді стало страшно, тому що ми професійно підійшли, не ці забавки. Ми могли би підіграти чи тим, чи тим, а ми дійсно професійно стали виписувати вирок суду по 438-й (статті ККУ). І якби не визнання вини особою, то все. Вибачте за словосполучення, гаплик. Це виправдувальний по всім пунктам.

Реально ми в халепі, якщо немає якісного обвинувачення, якщо немає якісних доказів. І якщо ще класна робота захисту, в принципі це виправдувальний вирок і можна знову робити судову реформу. Все. Якщо ти працюєш по закону.

Після першого виправдування зі мною місяць не віталися 3 або 4 прокурора... За мій виправдувальний пояснення писав не тільки один прокурор, який ходив на засідання, а вся група... Вони провели дві наради після того як мною було ухвалено виправдувальний вирок.

Навіть за цей вирок, який був в Солом'янському суді. Там де людина отримала довічне, а апеляція пом'якшила. Ви навіть згадайте це пом'якшення апеляції. Просто пом'якшення до 15 років. Як це сприйняло суспільство рішення апеляційного суду. Це навіть не виправдувальний, це 15 років. І це доречі невідомо чи він буде їх відбувати, чи просто він буде обмінений.

2.2. Архітектура правосуддя: бачення судів та ветеранської спільноти

Зібрані думки та ідеї, озвучені респондентами, дозволяють дійти висновків, що серед них відсутнє єдине бачення та розуміння того, які гіпотетичні механізми можуть бути використані для забезпечення ефективного правосуддя щодо міжнародних злочинів. Різноманітні підходи та тривалий перебіг судової реформи призвели до досить скептичного бачення і ставлення до змін безпосередньо у суддів. Крім того, попередня практика реформ здебільшого не забезпечувала достатній рівень залучення суддів до формування позицій та дискусій щодо потенційних рішень та змін. Тож у цьому блоці зібрано основні ідеї та застереження, що озвучувались учасниками під час проведення дослідження.

Формування окремої судової інституції для розгляду воєнних злочинів

Зазначена ідея виникала в обговореннях доволі часто, однак судді вбачають у ній чимало організаційних ризиків. Так, її реалізація потребуватиме суттєвого часу та змін до законодавства, які ускладнені умовами воєнного стану. Але для частини учасників саме спеціалізований суд, дотримання стандартів під час його формуванні та діяльності зможе забезпечити належне правосуддя.

До того ж, інституція, побудована за аналогією до Вищого антикорупційного суду, може сприяти формуванню додаткового кредиту довіри, зокрема й з урахуванням справ

внаслідок подій 2022 року, активної участі міжнародних партнерів під час запуску такого суду та пильної уваги до його діяльності та відбору суддів з боку суспільства і міжнародних експертів. Також така модель дозволить забезпечити належну професійну підготовку безпосередньо суддів, які будуть розглядати цю категорію справ.

цитати:

Паралельну інституцію – це ж треба і першу інстанцію зробити, і апеляційний і палату у Верховному суді зробити, тому мені здається, що це набагато більше роботи, ніж просто розглядати. Я не бачу необхідності.

На рівні Голови апеляційного суду така сама прозвучала інформація про «Ти ж сам розумієш яка ситуація. Вони там вбивають, гвалтують наших жінок, а ми будемо їх відпускати». Це апіорі неможливо. Така ситуація неможлива ні на рівні першої інстанції, ні на рівні апеляції. Я не бачу можливості якоїсь розглядати цю ситуацію неупереджено. Якщо це тільки не буде якийсь спеціалізований суд.

Як на мене, це завжди, дорого. І створення окремої якоїсь гілки на будь-якій стадії проходження кримінального провадження певної гілки органів, це дороге задоволення для бюджету і для держави. Чи можемо ми собі дозволити – це питання зараз. І питання друге – чи можуть тут допомогти міжнародні партнери. Другий аспект в тому, що це все не може відбуватися швидко, тому що формування будь-якої окремої гілки – це час, це якісь державні заходи, процедури, які також потребують часу і грошей.

Якщо буде спеціалізований суд, то його суспільство буде краще сприймати, вони (судді) пройдуть підготовку, матимуть кваліфікацію, матимуть довіру суспільства. Крім того, воєнний злочин буде розглядатися з обох сторін конфлікту, так само там йтиметься і про українських військовослужбовців, яких буде мало, хай і 5%, але вони будуть.

Дуже важливо, щоб суддя мав оцей кредит довіри від суспільства, і щоб він міг нормально працювати, а не оглядався по сторонах, і думав, як йому потім відгукнеться його рішення, щоб він концентрувався на суті справи, а не на тому як він буде себе захищати і викручуватися, якщо матиме проблеми.

Які критерії по відборі, хто має робити цей відбір? Незалежними експертами, я не переживаю з цього приводу. Судді будуть, я б сама пішла в цей суд. Нехай відбирають міжнародні експерти, тестування. Коли суддя пройшов цю підготовку, десь рік часу, він читатиме багато літератури, буде їздити на різні зустрічі, він буде цікавитися цією темою, буде суддя кваліфікований, щоб ці справи розглядати.

Спеціалізація суддів у межах наявної системи

Ця ідея викликала чи не найбільшу кількість коментарів, обговорення та загалом підтримки учасників дослідження. З огляду на брак часу, обмежені ресурси та вже триваючий розгляд справ за наслідками воєнних злочинів українськими судами, спеціа-

лізація діючих суддів є для учасників найбільш оптимальним варіантом. Як приклад, згадувалась наявна практика спеціалізації по розгляду справ, що стосуються неповнолітніх. Але наявний досвід системи дозволив сформулювати перелік критичних моментів, які необхідно врахувати під час впровадження такого підходу. Зокрема:

1. забезпечити прозорий та зрозумілий відбір, серед основних критеріїв – наявний стаж (озвучували від 5 чи від 10 років);
2. добровільність та вмотивованість самого судді, наявність підтверджених тестами та співбесідами рівня знань та компетенції;
3. наявність зрозумілого та прозорого, оперативного відбору суддів;
4. залучення до відбору і подальшого навчання представників міжнародних / іноземних інституцій;
5. забезпечити достатній обсяг часу для розгляду та роботи з такими справами, не допустити перетворення їх на додаткові задачі для перевантаженого судді;
6. безпекові гарантії та врахування можливих ризиків та загроз;
7. залучення міжнародних суддів саме з досвідом розгляду справ щодо міжнародних злочинів.

Під час обговорення цієї моделі виникали пропозиції чи припущення щодо необхідності створення спеціалізованих органів слідства, але під час дискусій вони були здебільшого відкинуті учасниками.

цитати:

Може спеціалізацію в окремих судах щодо військових злочинів зробити. Декілька осіб, які будуть спеціалізуватися саме на цьому. Наприклад, як на неповнолітніх, які мають і розуміють певну специфіку роботи з неповнолітніми. Якщо суддя має 10 років стажу суддівського, то він має можливість розглядати справи щодо неповнолітніх. Так само і в цій категорії можна зробити.

Просто законодавчо закріпити спеціалізацію. Добровільно пишеш заяву і на зборах суддів визначається спеціалізація і все.

То те, що має бути спеціалізація, щоб був час сконцентруватися на цій категорії, набити око, і більше вникати, не відволікатися на інші категорії. Щоб це враховувалося при навантаженні. Тоді можна нічого не упустити, забезпечити ефективно швидке правосуддя.

Має бути спеціалізація і добір на цю спеціалізацію. Щоб люди, конкретно сам собі суддя не так, щоб на суд скинули всі справи, а щоб суддя виявив бажання ці справи розглядати. Тому що він сам себе оцінює, що він може, що не буде він чи вона не буде боятися, і тоді має бути якась процедура відбору чи принаймні співбесіда, щоб перевірити на оці ризики чи психологічної здатності, чи досвіду суддівського.

Якщо ми (судова система) ставимо цілі тут і зараз працювати завтра, то це тільки спеціалізація з тих, хто є. Якщо ми ставимо цілі збільшити довіру міжнародних інституцій до нашої системи, то це тільки має бути якийсь відбір, це не всі судді, які більше 5 років працюють. Можливо суддя, який працює 2-3 роки буде ефективним і мотивованим. Тоді треба трошки більше часу, щоб створити кваліфі. комісію і провести відбір.

Воно ж гарно звучить по спеціалізації всередині суддів. Збираються збори суддів і говорять «Так, ти будеш розглядати це». Як слідчих суддів обирають. І голосує більшість – більшість на зборах вирішує хто чим буде займатися. Це скидання з хворої голови на здорову, це не вирішить проблему. Просто знаходять суддів на яких це скинути. Ці знання не з'являються, він не стає менш упередженим. На нього просто скинули і сказали «Давай ти будеш займатися. Тобі все одно, тобі вже на пенсію скоро. Відставка тобі залишилася. Якщо поскасовують вироки, або які у тебе будуть показники вже не важливо».

Якщо це суддя який проходить відбір, йде мотивовано, пише заяву. Він розуміє куди йде, демонструє свої якості – особисті, професійні, знання з МГП, проходить базові критерії.

Спеціалізація тільки суду, органам слідства не потрібно. Я думаю достатньо тільки судового органу. Створювати систему, як антикорупційну, не потрібно. СБУ, Генеральна прокуратура, ті хто долучені до цієї справи – вони вже в принципі в темі. Да, помилки звичайно були і нерозуміння. Але це можна якось підтягнути, підлатати. Загалом створювати систему не потрібно.

Потрібно навчити обмежену кількість суддів, вони впораються з цією роботою, не потрібно завантажувати усіх суддів.

Окремий міжнародний трибунал

Серед респондентів дана модель викликала декілька ключових застережень. По-перше, йдеться про кількість справ та розуміння того, що міжнародна інституція не буде спроможна, і не має фокусуватись на безпосередніх винуватцях у скоєнні воєнних злочинів. Їх фокус у забезпечення справедливості відносно скоєного військово-політичним керівництвом. Відповідно більшість справ не буде розглянута.

По-друге, наявна практика свідчить про досить велику кількість часового та фінансового ресурсу, необхідного для запуску та забезпеченню роботи такої інституції.

По-третє, для частини учасників створення виключно міжнародного трибуналу виглядає визнанням повної неспроможності національної системи правосуддя, частиною якої вони є.

Водночас учасники зазначають, що трибунал може забезпечити належний рівень неупередженості та легітимності рішення в очах світової спільноти. Тому заснування міжнародного трибуналу розглядається виключно у форматі змішаному з національною системою правосуддя.

цитати:

Я думаю, що має бути якась модель змішана. Тому що це по суті загроза для всього світу, ця війна, і йдеться про те, що відносно України є злочин агресії, ми як постраждала сторона. Обов'язково має бути світова громадськість долучена. Але не може цей міжнародний трибунал розглядати всі злочини, кожного військовослужбовця, найменшого, який одну людину вбив, тому що він завалиться. Якась має бути змішана система. І найбільш серйозні злочини, щоб це розглядав трибунал, наприклад, військово-політичних, тих осіб, які винні в злочині агресії чи геноциду проти України. А якщо це ті злочини, які на нашій національній системі кримінальним кодексом передбачені, відносно теж певного нижчого командування, то це наша система з цим може справитися, але з спеціалізацією.

Я досліджувала питання трибуналів, і питання трибуналу в Югославії, скільки він існував – 24 роки, в Руанді – 21 рік. Розумієте, це будівля, це утримання штату, там немає навіть такої цілі – швиденько їх розглянути. Тобто люди отримують заробітні плати, процес відбувається. Я не хочу, щоб наше горе годувало посадових осіб інших країн десятиліттями. Я цього не хочу. Я вважаю, що українські судді краще і швидше це розглянуть.

Оцінка можливості залучення іноземних фахівців до української системи правосуддя. Основні ролі, переваги та застереження

Під час обговорення бачення моделей правосуддя учасниками дослідження піднімалися питання залучення представників іноземних чи міжнародних структур, громадян інших країн до забезпечення правосуддя по воєнним злочинам, вчиненим під час війни Росії проти України. Відповідно, було систематизовано основні очікування та застереження щодо залучення представників інших країн. Важливо зазначити, що це залучення передбачалось і згадувалось під час обговорень різних моделей, тому ця тема стала наскрізною.

На думку респондентів залучення та потенційні ролі, які можуть відіграти представники інших країн у розбудові моделі правосуддя для України, можуть виглядати так:

- Участь у експертному супроводі та консультуванні, забезпеченні навчання як суддів, так і органів слідства;
- Залучення до відбору суддів та слідчих для тієї або іншої моделі правосуддя;
- Надання консультацій безпосередньо під час розслідування чи судового розгляду;
- Залучення у якості слідчих та експертів криміналістів в процесі розслідування;
- Залучення у якості суддів.

Основні застереження щодо залучення представників інших країн:

- Ймовірні комунікаційні бар'єри та потреба залучення великої кількості перекладачів під час розгляду справ, поточної комунікації між суддями до/між процесами, переклад матеріалів справ тощо.
- Символічна чи реальна втрата суверенітету країни, демонстрація суспільству неспроможності українського правосуддя забезпечити правосуддя;
- Необхідність суттєвого оновлення законодавства, включно зі зміною Конституції, що наразі є дуже ускладненим чи неможливим в умовах воєнного часу;
- Брак розуміння іноземними спеціалістами українського контексту, знання кримінального законодавства, наявних практик та інституційних особливостей судового розгляду та розслідувань.

цитати:

Будуть, звичайно, великі проблеми з комунікацією. От у мене лежить біля тисячі сторінок справи. Я, звичайно, не буду їх всі читати, але я маю можливість це зробити. А якщо прийде француз або німець, нам треба це все перекладати.

Держава втрачає зразу свій суверенітет. Зразу втрачає. Якщо такі будуть трибунали, то навіть в очах суспільства це видно буде, що держава неспроможна самотійно забезпечити правосуддя.

Чим воно буде передбачене? То питання. Знову таки, це повинен бути якийсь міжнародний договір, який повинна ратифікувати Верховна Рада. Добре, якщо вони на це підуть, будь ласка. Це їх компетенція.

Наскільки це буде відповідати, скажімо так, статті 6 Конвенції. Наскільки суд буде встановлений законом – також питання. Але все одно Конституція – це є фундамент, це найголовніший закон. Навіть міжнародний договір – він буде протирічити Конституції, бо Конституція буде мати більшу вагу. Конституція – це найголовніший закон нашої держави, якщо там вказано, що це має бути громадянин України, і навіть якщо буде міжнародний договір, то я не знаю як це буде виглядати, це як мінімум буде виглядати не в спосіб встановлений законом суд. У військовий час ми не можемо поміняти. Там процедура досить таки складна.

Не зовсім розумію, як буде використовуватися ця експертиза з огляду на Закони України, якими керуються при винесенні того чи іншого експертного висновку.

Переваги залучення іноземців до розбудови та забезпечення українського правосуддя:

- Мінімізація загрози чи звинувачень у недотриманні стандартів правосуддя через упередженість та брак безсторонності виключно українських суддів;

- Забезпечення додаткової зовнішньої легітимності винесених вироків для міжнародної спільноти;
- Інструмент мінімізації безпекових та репутаційних загроз при винесенні виправдувальних вироків для представників РФ чи обвинувальних – для українських військових;
- Можливість залучення та використання перспективного міжнародного досвіду відповідно до стандартів української судової практики;
- Інструмент поступового реформування та інтеграції у національну практику міжнародних стандартів та підходів до розгляду та розслідування міжнародних кримінальних злочинів.

ЦИТАТИ:

Я чесно кажучи, не вітаю всіх цих вигуків щодо втрати незалежності, якщо якийсь іноземець буде зі мною в колегії засідати. Я не вважаю, що він якось вплине на мою незалежність. Він же буде діяти так же як і я – в певних правилах.

Прийшла справа де російського полковника судять за те, що він віддавав наказ стріляти по мирним кварталам. Я знаю, що там загинули люди. Я громадянин цієї країни. Можуть ставити під сумнів, що я буду до нього ставитися так само як до нашого військового. Для того щоб уникнути таких звинувачень можна залучати іноземців, які не причетні до цих подій, не були всередині, не мають такого травматичного досвіду.

Часто звучить теза про комбінування – судді з України та іноземні спеціалісти з досвідом. Так само як працював спеціалізований суд, здається, в Сербії, якщо я не переплутала країну. Це вже після того як давно вже завершився конфлікт. Спочатку були три іноземні судді в одній колегії. Через декілька років залишилось двоє іноземних, один місцевий. І вже через 10-15 років після конфлікту ці справи залишилися розглядати місцеві суди.

Я думаю, що має бути якась модель змішана. Тому що це по суті загроза для всього світу, ця війна, і йдеться про те, що відносно України є злочин агресії, ми як постраждала сторона. Обов'язково має бути світова громадськість долучена.

Мені сподобалося як представники міжнародних органів брали участь у формуванні Вищого антикорупційного суду. Я вважаю, що це дуже сприяло об'єктивності, активізації процесу формування цих органів. Можливо якщо в нас будуть формувати якісь військові суди, то й вони тут будуть брати участь, підказувати на що варто звернути увагу.

Я завжди була за іноземних фахівців, для того, щоб вони були поруч, щоб у них навчатися, бо в них є досвід. В нас такого досвіду немає. А для цього міжнародники, в кого є досвід, звісно потрібні. Не хочеться свої шишки набивати для того, щоб ці вирокі були скасовані через два роки Верховним судом. Це буде ще страшніше, ніж якщо б взагалі не було цих вироків.

Аби була якась інституція, де і національні судді, і міжнародні фахівці. Та поступово ці міжнародні фахівці вибували і замінювалися національними суддями, як поділилися досвідом і спільно напрацювали практику і вибували по трохи. І вже, якщо буде ще робота, а я вважаю, що буде, продовжили вже все з національними. Я завжди була за це. По-перше, і відповідальність буде розподілятися на всіх, і якщо і буде негатив за виправдувальні вироки, ну наприклад, то буде також розподілятися і на міжнародних експертів, і вони трохи на себе відтягнуть, то у суспільстві воно так погаситься. Бо в нас довіра до міжнародників все ж таки набагато вища, до міжнародних експертів, міжнародних юристів, набагато вище, ніж до національних суддів. Це ж правда.

Переважаючи більшість учасників обговорення з ветеранської спільноти погодилися з необхідністю створювати механізм правосуддя в гібридному форматі спираючись на наступне:

- залучення іноземних фахівців необхідне, однак вони не знають специфіки, контексту та інших речей щодо нашої країни, тому потрібно поєднувати зусилля;
- іноземні фахівці мають “свіжий”, незаангажований погляд на ситуацію, а також відпрацьовану методика, яка покращить роботу наших фахівців.

Серед ризиків називалися значні фінансові витрати на роботу таких фахівців, що у поєднанні з неможливістю дістати злочинців, які переховуються в Росії чи дружніх до неї країнах, може бути неефективним.

Практично у всіх випадках залучення іноземних фахівців до питань розслідування та розгляду міжнародних злочинів вбачається ветеранами, як позитивний аспект. Серед сильних сторін учасники обговорення називали: розповсюдження інформації про злочини на міжнародному рівні, висвітлення подій в усьому світі; залученість міжнародної спільноти до цих процесів сприятиме реформуванню міжнародної системи взаємовідносин. Окрім того це дозволить встановити і контролювати необхідний рівень якості процесів правосуддя, а також створює можливості обміну досвідом з боку іноземних та українських фахівців, сприяє зростанню довіри до роботи спільних груп з боку суспільства. Також залучення іноземних спеціалістів дозволить мінімізувати ризики втрати нейтральності та більш упередженого ставлення до звинувачених з боку українських суддів, знизить загрози корупції.

3 Результати національного опитування

У вересні та грудні 2022 року соціологічною групою “Рейтинг” проводились всеукраїнські опитування думки населення, що включали, зокрема, й ряд питань щодо забезпечення правосуддя за наслідками війни (опитування в рамках проєкту ГО “Центр сприяння волонтерському руху “Волонтер.Орг”⁹, а також опитування в рамках проєкту ГО “Українська правова консультативна група”¹⁰, обидва з яких були реалізовані у рамках проєкту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу).

Експертна підтримка та консультації під час їхньої підготовки та опрацювання надавались експертами та представниками організацій-членів Коаліції «Україна. П'ята ранку».

Аудиторія опитувань: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок.

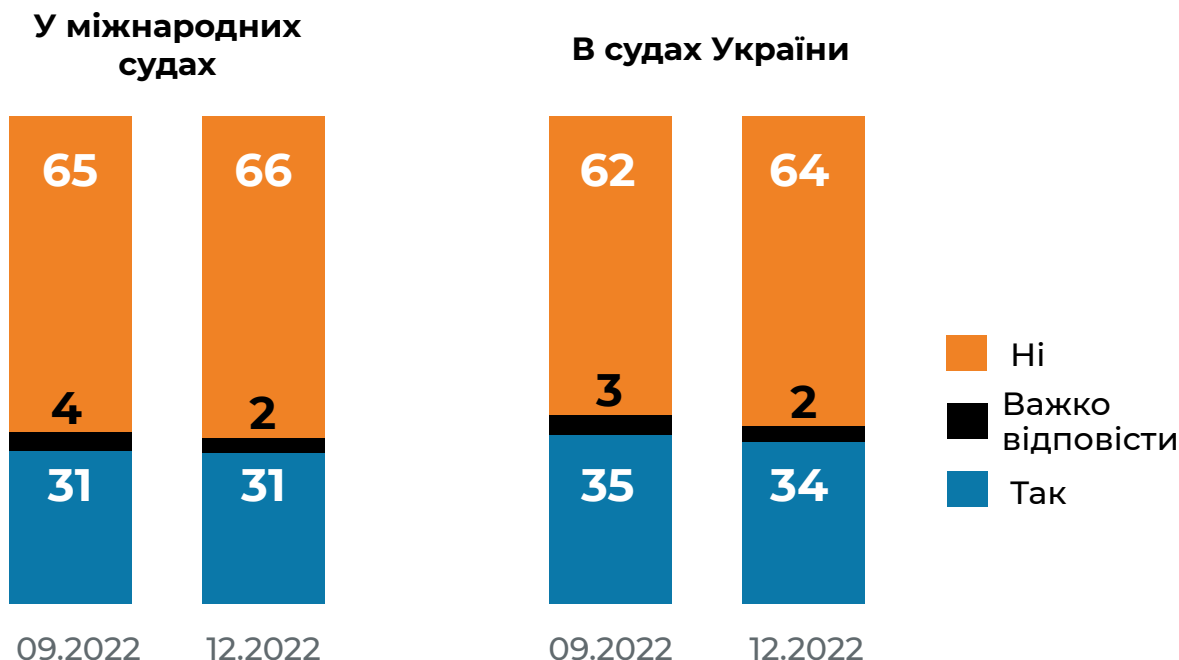
Окремі результати цих двох опитувань важливі в контексті задач цього дослідження.

Населення має високий рівень зацікавленості та мотивації бути залученим у процеси правосуддя

Простежується чітка тенденція готовності та запиту на справедливість серед українських громадян. Так, населення перебуває все ще у певному піднесенні та очікуванні на її здобуття, відповідно декларуючи досить високий рівень готовності брати участь у процесі правосуддя. Експерти зазначають що такий рівень є результатом психологічно-емоційного стану, динаміки війни та понесених втрат, дещо спрощеної інформаційної кампанії з боку держави, яка переважно фокусується на легкості та швидкості настання покарання, а не роз'ясненні складнощів та викликів розгляду цієї категорії справ, спроможності системи правосуддя України.

9 Результати всеукраїнського опитування “Оцінка шкоди, завданої воєнними злочинами Росії в Україні”, вересень 2022 року, <https://zmina.ua/event/yakoyi-shkody-zavdayut-voyenni-zlochyny-rosiyi-ukrayinczyam-rezultaty-opytuvannya/>

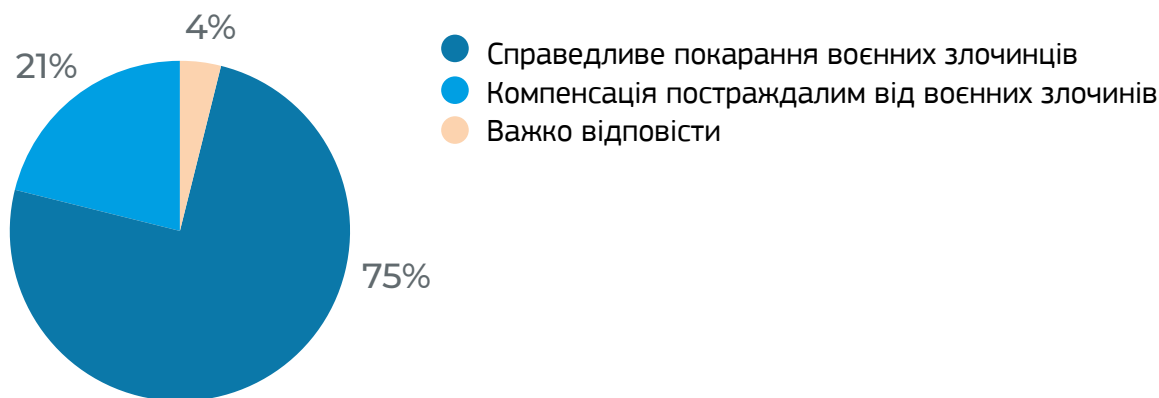
10 Результати всеукраїнського опитування “Правовий захист постраждалих від воєнних злочинів росії”, грудень 2022 року, https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pravoviy_zahist_postrazhdalih_v_d_vo_nnih_zlochyn_v_ros_23-26_grudnya_2022.html

Чи готові Ви особисто брати участь у судових позовах з метою вимагання компенсації за втрачене майно/здоров'я...?**Ключове очікування населення – швидке покарання винних**

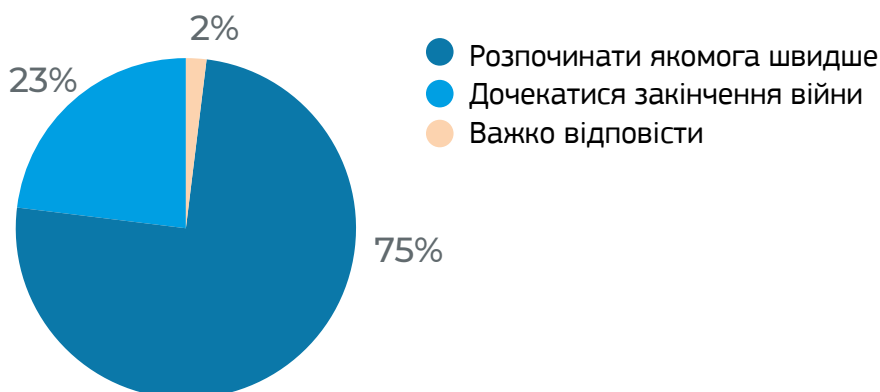
Українці насамперед прагнуть швидкої справедливості – на думку більшості (75%) суди щодо воєнних злочинів в Україні варто розпочинати якомога швидше, 23% опитаних вважають, що це потрібно робити вже після закінчення війни. Першочерговим для населення країни є не компенсації отриманої шкоди, а покарання винних – 75% опитаних вважають, що пріоритетом під час правосуддя щодо воєнних злочинів має бути справедливе покарання воєнних злочинців, 21% – компенсація постраждалим. Водночас, як показали і результати національного опитування, і опитування професійних груп респонденти надають перевагу насамперед легітимним формам правосуддя – через систему розслідування та розгляду справ у судах. 55% виступають проти самосуду, високий рівень очікувань щодо розглядів воєнних злочинів відповідно стандартів правосуддя демонстрували і респонденти з суддівської та ветеранської спільнот.

У опитаних респондентів, як суддів так і ветеранів спостерігається високий рівень розуміння наявного суспільного запиту. Водночас є усвідомлення загроз того, що не реалізація, зволікання чи не відповідність суспільним уявленням про справедливість може стати суттєвим фактором дестабілізації та репутаційних ризиків для країни.

На Вашу думку, що з переліченого має бути пріоритетом під час правосуддя щодо воєнних злочинів?

На Вашу думку, коли варто розпочинати суди щодо воєнних злочинів в Україні?

Недовіра та упередження населення щодо судової системи та слідства

Більшість респондентів зазначали, що наявне негативне ставлення та упередження, які існують на рівні суспільства по відношенню до суду та правоохоронців, зберігається і під час повномасштабного вторгнення. Насамперед йдеться про корупцію та недовіру до систем загалом. І саме це може стати одним з основних інструментів тиску на суд під час розгляду вкрай чутливих справ, пов'язаних зі скоєнням воєнних злочинів. Водночас більше 40% опитаних вважають судову та правоохоронну системи України ефективними у розслідуванні воєнних злочинів Росії.

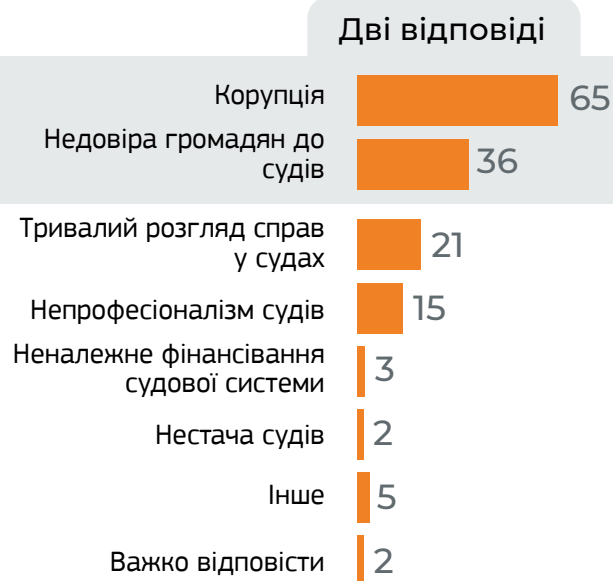
У чому головні причини того, що Ви вважаєте правоохоронну систему України неефективною?

Серед тих, хто вважає правоохоронну систему України неефективною

У чому головні причини того, що Ви вважаєте судову систему України неефективною?

Серед тих, хто вважає правоохоронну систему України неефективною

Високі очікування на ефективність спеціальних судів з залученням національних та іноземних суддів для засудження російських воєнних злочинців.

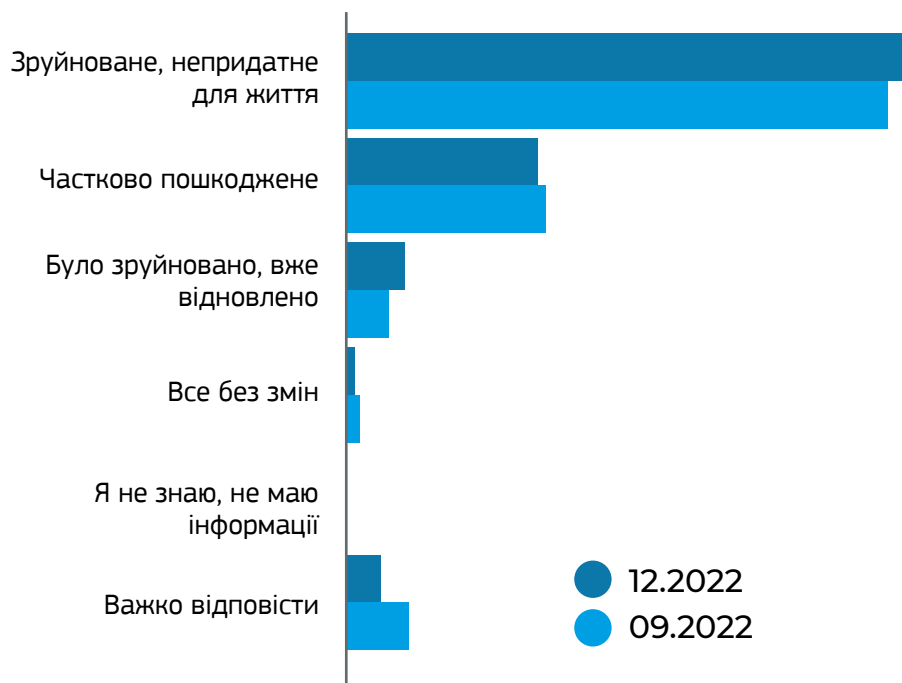
Більшість опитаних вважає, що найефективнішим для суду за воєнні злочини Росії будуть саме спеціальні суди за участі національних та іноземних суддів (в середньому – 65% опитаних). Така ж думка висловлювалась й частиною суддів-респондентів дослідження під час фокус-груп та інтерв'ю. Ще 22% вважають ефективними самі міжнародні інституції, а 7% – національні суди.

Виходячи з попередніх доволі значних показників позитивної оцінки респондентами ефективності роботи національної судової та правоохоронної систем по цій категорії злочинів, ймовірно саме на національну систему, посилену міжнародним елементом, найбільше покладаються очікування населення щодо забезпечення правосуддя за злочини Росії проти України.

Позиція професійних груп дещо відрізняється від оцінок суспільства. Так, зібрані думки та ідеї, озвучені суддями, демонструють брак єдиного бачення та розуміння того, які гіпотетичні механізми можуть бути використані для забезпечення ефективного правосуддя щодо міжнародних злочинів. Різноманітні підходи, тривалий перебіг судової реформи призвів до досить скептичного бачення і ставлення до змін безпосередньо

у суддів. Переважає оцінка системи правосуддя як досить спроможної, яка з певною підтримкою та посиленням зможе забезпечити належне правосуддя по цій категорії справ. Натомість опитувані ветерани здебільшого зазначали про необхідність застосування комбінованих варіантів притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, пов'язані з агресією в Україні, що передбачає поєднання зусиль національної і міжнародної систем відповідальності. На їх думку це не тільки забезпечить вищий рівень дотримання стандарту правосуддя, але і належний рівень інформування світу про ті злочини, що вчинили військові РФ.

На Вашу думку, який з цих механізмів був би найефективнішим для суду за воєнні злочини Росії

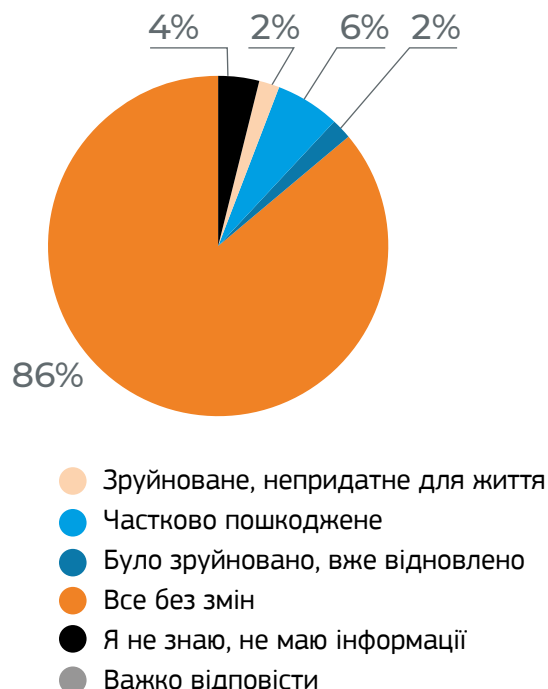

Низька доступність механізму передачі інформації про шкоду правоохоронцям

Попри високий запит на справедливість, демонстрацію готовності брати участь у засіданнях суду під час розгляду воєнних злочинів, рівень звернень до правоохоронних органів продовжує залишатися вкрай низьким.

Виходячи з загального аналізу інших результатів опитування, це може свідчити не про рівень довіри чи недовіри до органів слідства, а радше про те, що органами слідства так і не було напрацьовано зручних та зрозумілих для населення інструментів надання інформації про злочини. Відповідно загальний масив злочинів та шкоди громадянам внаслідок агресії залишається поза увагою правоохоронних органів. Важливо врахувати, що опитування стосувалось лише населення, яке знаходиться на підконтрольній території України. Тобто дані щодо злочинів та шкоди громадянам на тимчасово окупованих територіях гіпотетично будуть ще нижчими.

В якому стані зараз Ваше житло, де ви жили до війни?

серед тих, у кого житло зруйноване або частково пошкоджене

Чи подали Ви заяву про пошкодження свого житла?

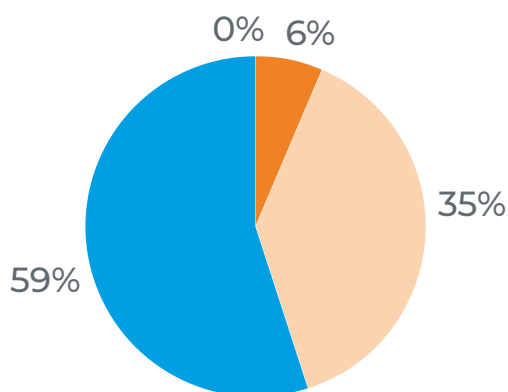

Брак комунікації та чітких роз'яснень з боку держави щодо захисту прав жертв

Наявна комунікаційна стратегія влади відносно правосуддя щодо найтяжчих злочинів є недостатньою. Показники демонструють, що значна частина суспільства, яка має інформацію про потенційні міжнародні злочини РФ, або безпосередньо є постраждалими внаслідок бойових дій, не звертаються до органів слідства, зокрема й через брак інформації про інструменти захисту.

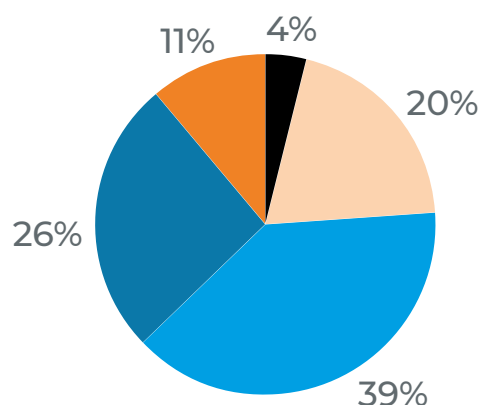
Ініційований національний марафон та інші обрані державою інструменти комунікації переважно фокусуються на загальній інформації та успіхах слідства, не проводячи правової та просвітницької роботи з роз'ясненнями важливості та шляхів, алгоритмів звернення щодо захисту постраждалих до правоохоронних органів. Окремі категорії жертв залишаються поза увагою, зокрема, й антикризової комунікації. Наприклад, родини зниклих безвісті внаслідок бойових дій, що займають проактивну позицію в пошуку близьких, можуть стикатись з негативною реакцією на це представників влади. При цьому експерти зазначають, що незадоволення та розчарування жертв може використовуватись агентами країни-агресора з метою дестабілізації ситуації в країні.

Чи знаєте Ви яку правову допомогу надають органи правосуддя України жертвам воєнних злочинів

- Так, добре знаю
- Так, щось чув про це
- Ні, нічого не знаю
- Важко відповісти

Чи хотіли б Ви дізнатись про правову допомогу, яку надають органи правосуддя України жертвам воєнних злочинів?

- Однозначно так
- Скоріше так
- Скоріше ні
- Однозначно ні
- Важко відповісти

Зростання загальної довіри до громадянського суспільства не вплинуло на сферу воєнних злочинів

Населення демонструє майже тотожний рівень довіри і, відповідно, готовності повідомляти інформацію про воєнні злочини, як до правоохоронців так і до громадських організацій. Для відповідних правозахисних організацій це може стати суттєвим викликом у отриманні інформації та роботі з жертвами. Водночас різноспрямованість векторів роботи правозахисних організацій (надання правової допомоги жертвам, інших сервісів тощо) може компенсувати цей тренд.

Крім того, результати опитування фактично спростовують тезу окремих представників правоохоронних органів та системи правосуддя щодо надмірної конкуренції, розмиття уваги свідків та постраждалих, заважання органам слідства через роботу неурядових організацій у документуванні злочинів та опитуванні свідків. Адже рівень довіри і відповідно звернень опитаних як до правоохоронців, так і до громадських організацій залишається однаково невисоким. Водночас масштаби злочинів та задач щодо їхнього документуванні є неймовірно високими, що може свідчити радше про потребу залучення додаткових людських ресурсів для такої роботи, а також кооперації та взаємодії урядового та неурядового секторів.

Позиція щодо ратифікації Римського статуту

Респонденти, як національного опитування, так і фокус груп та інтерв'ю, переважно віднесли схвально до питання необхідності ратифікації Римського статуту. Так, його ратифікацію підтримують близько 80%, не підтримують – 4%, не визначилися – 17% опитаних. Так само не викликала спротиву ця ідея і серед військових – всі учасники обговорення висловились позитивно щодо ратифікації Римського статуту в Україні. Ратифікація, за думкою опитаних ветеранів та військових, має сприяти розслідуванню злочинів, уніфікації законодавства, сприяти входженню України до ЄС.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕЗЮМЕ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

За результатами проведеного дослідження здебільшого були підтверджені сформульовані гіпотези.

Так за даними респондентів законодавче регулювання розгляду воєнних злочинів виявилось не адаптованим для застосування під час активної фази повномасштабних бойових дій. Незважаючи на оперативні дії законодавців та очільників судової гілки влади доволі часто вони носили дещо хаотичний та неузгоджений характер. Переважно судді наголошували на системних проблемах неузгодженості національного права з нормами МГП та МКП, неодноразові зміни та не чіткі формулювання статей, що суттєво ускладнювали практику. Окрім того серед ветеранської спільноти також простежується досить високий рівень скептичної оцінки результативності розглядів даної категорії справу період 2014-2022 рр. Однією з основних причин якої названо “прогалини законодавства”.

Припущення щодо недостатності рівня знань та розуміння у прокурорів та суддів щодо застосування принципів та норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права обговорювалось під час чи не всіх фокус груп та інтерв'ю. Окрім самооцінки професійних юристів результати національного опитування також підтверджують озвучену тезу. Так на думку українців саме непрофесійність правоохоронної (24%, третій результат) та судової (15%, четвертий результат) систем є однією з головних причин їх неефективності у роботі з воєнними злочинами. У той самий час, інституційна спроможність системи чіткіше визначається саме спільнотою професійних юристів. Більшість респондентів згадували як ключові проблеми – недостатню кількість суддів загалом, високий рівень завантаженості суддів іншими справами, ризики скорочення фінансування сфери (як наприклад ситуація коли брак коштів і адміністративна неузгодженість призвела до масового призупинення судових розглядів у зв'язку з відсутністю друку викликів обвинувачених в “Урядовому кур'єрі”)¹¹. Натомість і військові і населення не визначають це ключовим викликом, здебільшого орієнтуючись на традиційну оцінку судової системи, як корупційну та ту, що не має достатньої довіри від населення.

Суддями було досить детально на основі попереднього досвіду було деталізовано ключові безпекові виклики, які здебільшого визначаються не як гіпотетичні, а як наявні та ті, що будуть посилюватись наявною суспільною динамікою та радикалізацією

11 <https://www.facebook.com/MediaInitiativeForHumanRights/posts/pfbid02hZbfonJHbgsDerpr4XNMwbJWGz4tDJw7mi4RXjubDq57tLrHLmy5E8SJSEcpWW3l>

суспільства. На жаль ні суспільством, ні представниками ветеранської спільноти наявна безпекова вразливість судової системи не зазначається.

Результати національних опитувань підтверджують тезу про перш за все запит на покарання з боку суспільства. Три чверті українців не бажають чекати завершення війни для встановлення справедливості, а вбачають потребу негайної роботи і правоохоронної і судової системи. Щодо пріоритетів правосуддя то 75% націлені на перш за все на покарання винних у скоєнні злочинів, а не отримання компенсацій.

Окрім підтвердження гіпотез, певних дослідницьких проблем, які ми визначали на початку роботи, ми можемо узагальнити основні результати та висновки у наступних блоках.

Брак знань, компетенцій за тематикою права війни та мотивації суддів

Більшість респондентів зазначили, що незважаючи на дев'ятий рік війни система формальної освіти та перепідготовки кадрів не забезпечила якісні програми підготовки та навчання суддів для роботи зі справами щодо наслідків війни та міжнародних злочинів. Це стосується не лише суддів, але і працівників органів слідства, прокуратури. Рівень знань з міжнародного гуманітарного права залишається низьким. Відповідно норми, якщо і застосовуються, то доволі часто застосовуються не у відповідності до контексту справ.

Крім нестачі ефективних масових навчальних програм, учасники зазначали і брак зацікавленості, мотивації самих суддів дізнаватись нове, поглиблювати знання в сфері права війни. Спрацьовували зокрема й певна «презумпція експертності» та самовпевненість, брак часу. Поширеним також є підхід, що поки суддя не отримує безпосередньо цю категорію справ в роботу, то опановувати відповідні норми права не має потреби. На заваді стає і мовний бар'єр, як зазначають учасники значна кількість документів, практики та корисної інформації для навчання за тематикою доступні лише іноземною мовою.

Водночас певна «мода» на використання міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини призводить до некоректного застосування та спроб інтегрувати у матеріали справ чи обґрунтування вироків нерелевантні норми чи судову практику.

Суспільний тиск та упередження щодо системи правосуддя

Респонденти відмічали суттєве зростання гостроти запиту, вимог суспільства на швидке та максимально жорстке правосуддя по відношенню до «ворога». Обмеження правового режиму воєнного стану, наявна динаміка подій, відсутність великої кількості переданих справ на розгляд суду поки не призводить до прямого прояву тиску на суд. Але всі учасники дослідження зазначають суттєвий рівень небезпеки, який буде проявлений коли розпочнуться більш активні судові засідання та винесення вироків.

Додатковим, підсилюючим аспектом цього стану, крім травматизації суспільства та понесених втрат, зазначалось бажання політичних акторів, навіть представників органів слідства політизувати ситуацію, продемонструвати власну ефективність дій, частіше орієнтовану на кількісні, а не на якісні показники. Відповідно замість підготовки суспільної думки до складності даних судових розглядів ключові органи влади, політичні актори через медіа та соціальні мережі поширюють ілюзію простоти та швидкості правосуддя за наслідками війни. *«Правосуддя по-російськи зробити дуже просто. Я просто боюся, щоб судова система не була використана у війні вироків»* – каже один з учасників опитувань.

Наявний суспільний тиск та вимога швидкого покарання звинувачених у воєнних злочинах громадян РФ, особиста емоційна включеність суддів, брак достатньої компетенції та практики фактично створює підґрунтя та ризик винесення рішень, що не відповідатимуть стандартам правосуддя. Це зі свого боку поглибить недовіру до правосуддя з боку як суспільства, так і міжнародних партнерів, надаючи основу для визнання системи неспроможною працювати з цією категорією справ.

Безпекові ризики суддям та системі загалом

Під час глибинних інтерв'ю та фокус груп, більшість учасників були досить однотайні у визначенні ключових наявних ризиків, що можуть виникнути у суддів під час роботи над воєнними злочинами. Відмінності простежувались під час узгодження ступеня впливу цих ризиків, який здебільшого базувався на особистому професійному досвіді.

По-перше, визначались ризики фізичної безпеки суддів. Під час безпосередньо судового засідання – через спроби блокування та атаки груп підтримки учасників процесу. Ризик відзначається і поза судом, де ті або інші особи, невдоволені позицією / рішенням судді, можуть спробувати нанести шкоду його/її життю чи здоров'ю. Більшість учасників зазначали, що практика дій наявної державної охорони, як під час судових засідань, так і поза судом, не викликає у них високого рівня довіри та впевненості у власній безпеці.

По-друге, персональні репутаційні ризики через спроби використання медійного тиску на суддю, на тлі тривалого тренду недовіри та негативного ставлення до системи правосуддя у населення.

По-третє, важливість таких справ, як для суспільства загалом, так і для певних політичних акторів чи представників органів слідства, може мотивувати їх спробувати застосувати адміністративний тиск. Частина респондентів вже зазначала випадки його використання під час розгляду справ пов'язаних з повномасштабним нападом РФ. Крім того, під час проведення дослідження вийшло відео інтерв'ю на ютуб-каналі "ТСН"¹² з в.о. голови СБУ В. Малюком, де він прямо згадував про здійснення тиску на суди через здійснення негласного супроводу їхньої діяльності, або через пряму кому-

12 "Глава СБУ Василий Малюк: Кого сдал Медведчук? «Кротоферма» в Москве и бороферма в Киеве", 21.12.2022 року, <https://youtu.be/4S4DJFxesGQ>

нікацію з представниками судової гілки влади, з метою, аби після повномасштабного вторгнення судді обирали підозрюваним в злочинах проти національної безпеки тільки запобіжні заходи, пов'язані з триманням під вартою.

По-четверте, судді, які були відряджені до інших судів у зв'язку з окупацією частини територій України, потрапляють у високий рівень залежності від Голови Верховного суду та безпосереднього керівництва відповідного суду. Адже процедура припинення даного відрядження доволі швидка та проста у застосуванні. Так само частина суддів зазначала, що цей інструмент вже використовувався для тиску на відряджених суддів, але по іншій категорії справ.

По-п'яте, збільшилась кількість суддів, до яких з боку представників країни-агресора чи підконтрольних їй окупаційних сил може бути застосований тиск через погрози членам родин або їхньому майну на окупованій РФ території.

Слід зазначити, що особиста безпека суддів Верховного суду не є пріоритетним питанням порядку денного, оскільки більшість суддів вважають, що працювати у місцевих судах особливо на лінії розмежування значно небезпечніше. В свою чергу, превентивних механізмів для недопущення тиску на суддів у зонах бойових дій немає.

Велика кількість справ, що здатна привести систему правосуддя до стану колапсу

Респонденти зазначають, що заявлена органами слідства кількість відкритих проваджень, а також якість перших справ, що надходять до суду, є невідповідною наявній спроможності системи судочинства. Без проведення пріоритезації даних справ, їх якісної підготовки на рівні досудового провадження, належного фінансового і організаційного забезпечення суду, забезпечити їх розгляд відповідно до міжнародних стандартів не вбачається за можливе. Частина респондентів відзначила, що постійне наголошення на кількості проваджень за наслідками війни, їх зростання свідчить не тільки про реальні порушення норм ведення війни, але й може бути своєрідним засобом тиску на судову систему чи то політично вмотивованими заявами.

Також, судді одноголосно стверджують, що необхідно переглянути практику процесуального керівництва у кримінальних провадженнях щодо наслідків війни. Після заяв Офісу Генпрокурора про те, що вони здійснюють процесуальне керівництво у більше ніж 40 000 кримінальних проваджень пов'язаних із повномасштабним вторгненням РФ, судді вважають що судова система не витримає такого навантаження. Наскрізною є думка, що потрібно ставити у пріоритет не кількість кримінальних проваджень, а зосереджуватись на якості розслідувань.

Готовність до зниження стандартів заради швидкості правосуддя та легітимації наявних зібраних органами слідства матеріалів

Частиною респондентів зазначалось, що забезпечення можливості розгляду наявних чи майбутніх справ по воєнним злочинам може бути забезпечено через зниження

порогу стандартів доказування. Важливо відзначити, що таке рішення мало б базуватись на основі виключно суспільного консенсусу, ухваленого Парламентом. На думку прихильників цієї ідеї це могло б забезпечити легітимізацію зібраних слідством даних, прискорити розгляд справ, забезпечити захист та мінімізацію відповідальності суддів, що будуть виносити вирoki.

Брак кадрів через загальні проблеми судової системи

Тривала реформа судочинства, блокування запуску ключових судових інституцій (ВРП та ВККС) стала однією з причин суттєвого недоукомплектування кадрами, накопичення суттєвих організаційних викликів, які знижують можливості здійснювати ефективне правосуддя не тільки щодо воєнних злочинів, але і загалом. В результаті судді оцінюють ситуацію з кадрами, що виникла внаслідок цих процесів як катастрофічну.

Наразі накопичена критична маса суддів, які вже написали заяви про відставку, та лише чекають їх задоволення. Тривала відсутність призначень у апеляційні інстанції сформувала вакуум, який у момент початку роботи даних органів призведе до переходу кваліфікованих суддів до інстанцій вищого рівня та хвилі потенційних звільнень. Компенсувати ж швидко і якісно склад суддів по всій країні за наявних умов буде вкрай складно, цей процес потребуватиме значного часу.

Скорочення фінансування, як загроза організаційній спроможності правосуддя

Однією з ключових загроз у обраній стратегії економії державних видатків респонденти називають втрату кваліфікованих кадрів. Насамперед – на рівні помічників суддів та апарату, адже оголошене скорочення буде стосуватись перш за все їх, а не суддів, заробітна плата яких регулюється іншими нормами. Зафіксований рівень скорочення видатків вже призвів до пошуку компетентними працівниками суду іншої роботи у приватному секторі. Відповідно їх заміщення на даних умовах, інструктаж, налагодження процесів з новими кадрами стане однією з ключових загроз ефективності правосуддя загалом.

Поряд з проблемами забезпечення інституційної спроможності правосуддя внаслідок браку кадрів, скорочення видатків вже призводить до суттєвих проблем у відправленні судових повісток та викликів, забезпечення роботи конвоїв та судової охорони тощо. Звісно, це не має прямого відношення до воєнних злочинів, але загальне проблеми недофінансування системи, будуть впливати і на спроможність опрацьовувати їх також. Тим паче в умовах відсутньої практики, браку достатнього рівня знань і компетенцій, загальна нестача фінансування, може призводити, на думку респондентів, і до браку пріоритетизації даної категорії справ на рівні суду.

Вплив законодавчих та адміністративних практик на здійснення правосуддя, викликаних реакцією на повномасштабне вторгнення

Учасники дослідження, особливо ті, хто зіштовхнувся з переміщенням внаслідок збройної агресії з 2014 року, відзначають суттєве покращення ситуації з оперативною ре-

акцією та запуском процесів організації судочинства в умовах вже повномасштабного вторгнення. Відзначається досить швидке і переважно належне ситуації реагування як керівництва Верховного суду, так і Парламенту. Водночас не було превентивно сформовано певних інструкцій та рекомендацій дій суддів та судів в умовах можливого вторгнення. Це призводило до поширеної практики «ручного управління» певними процесами в організації правосуддя.

Також респонденти наголошують, що чималий перелік прийнятих парламентом з лютого 2022 року рішень є не до кінця продуманим, доволі часто суперечить існуючим нормам в інших НПА, радше є швидкою емоційною реакцією, ніж спробою вибудувати адекватну умовам часу систему. Так, у деякі статті ККУ чи КПК зміни вносились декілька разів, інколи суперечливі одна одній. Судді зазначають, що як серед колег, так і між іншими учасниками процесів розслідування чи розгляду постійно виникають ситуації неузгодженості норм та їх інтерпретації.

Деякі з прикладів, які озвучували респонденти:

- проблеми з перебуванням військовополонених в умовах українських СІЗО, де адміністрація установ відмовлялась їх утримувати через відсутність рішень суду. Відповідно це призвело до формування доволі сумнівної, з точки зору суддів, практики обрання військовополоненим РФ запобіжних заходів, що створили додаткові виклики дотриманню стандартів правосуддя у контексті права війни.
- практика, сформована внаслідок різних інтерпретацій та застосування ст. 615 КПК, що призвела до активного використання прокуратурою можливостей обрання запобіжних заходів всупереч ст. 29 Конституції України.
- масова з моменту повномасштабного вторгнення та хибна, на думку більшості респондентів, практика притягнення до відповідальності російських військових за незаконний перетин кордону.

Проблеми розмежування відповідальності між учасниками процесу та часові обмеження у формуванні практики

Учасниками відмічалось традиційне сприйняття суспільством відповідальності за належне правосуддя виключно через діяльність саме суддів. Натомість суспільством, експертами та міжнародними донорами ігноруються важливі аспекти реформування системи правосуддя, які залишаються поза зоною контролю суддівської влади.

Наприклад, прогалини та неузгодженості у законодавчому регулюванні, брак фінансування структур СІЗО, неякісна робота органів досудового розслідування тощо. Все це доволі часто суттєво обмежує суд у можливості дотримання стандартів справедливого правосуддя. Впливає також і неможливість забезпечити захист інтересів обвинувачених осіб внаслідок системних відмов з боку адвокатів. Так, поширеною є практика по відношенню до справ щодо військовополонених РФ, коли Центри БВПД повідомляють суд, що «...захисник ... направив до Центру лист, що йому неприємна ця особа, йому не подобаються його дії і він не бажає захищати таку особу».

Відтермінується формування практики судів апеляційної та касаційної інстанцій, а відповідно й запит на можливі зміни законодавства необхідного для ефективного та належного розгляду справ за наслідками міжнародних злочинів. Це відбувається через очікуваний низький рівень оскарження рішень судів, невмотивований захист обвинувачених по такій категорії справ, передача останніх до “обмінного фонду” з подальшим фактичним звільненням їх від відбування покарання тощо.

Продовження хибних практик попереднього періоду роботи з воєнними злочинами

Частина респондентів, яка мала досвід роботи з розгляду злочинів пов’язаних з наслідками агресії РФ з 2014 року, бачить загрозу та прояви повторення попередніх неуспішних практик та підходів розслідування такої категорії справ. Орієнтація на швидкість, медійність цих справ призводить до неякісної підготовки обвинувальних актів та неналежного збору доказів.

Учасниками згадувалась масова практика неналежної кваліфікації злочинів, застосування угод зі слідством, розгляд справ у межах 1-2 засідань, що завершуються визнанням обвинуваченим вини та швидким переведенням його до списків “на обмін” з подальшим виїздом за межі України тощо. Судді бачать спроби повторити такі практики вже у контексті розгляду справ щодо військовополонених РФ. У респондентів виникають сумніви щодо спроможності за короткий час опрацювати такі справи, що фактично перетворюються на статистику. Крім викликів забезпечення стандартів правосуддя, такий формальний підхід нівелює можливість напрацювання в системі правосуддя якісної судової практики та роботи з кейсами щодо міжнародних злочинів.

Розгляд справ “in absentia” залишається процесуальним та персональним викликом для суддів

Специфіка розгляду міжнародних злочинів та інших справ спричинених агресією РФ з 2014 року актуалізувало потребу у використанні процедур “in absentia”. Судді, навіть ті, які мають досвід заочних розглядів, зазначають, що такі категорії справ залишаються проблемними для всіх учасників процесу. Незважаючи на те, що самі ж респонденти визначають – *“практика застосування цього механізму вже достатньо напрацьована. І є вироки в тому числі, що пройшли апеляційну інстанцію”*.

Ключовими проблемами залишаються не вирішення низки процесуальних питань, що виникають у процесі досудового розслідування, певні упередження та інертність мислення і процесів напрацювання практики, недостатній рівень навчання та роз’яснення щодо особливостей застосування процедур “in absentia”.

Також озвучувались думки, що запит на справедливість може не бути досягнутим в разі активного використання процедур заочного засудження, адже виконання такого вироку суттєво обмежене, а значить суд не може забезпечити невідворотність покарання. Судочинство за процедурами заочного провадження має супроводжуватись певною просвітницькою роботою з населенням, аби роз’яснити специфіку цього механізму та його роль у забезпеченні справедливості (щонайменше можливість подальшого включення процедур компенсацій через вилучення майна засудженого тощо).

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Забезпечення належного ефективного та справедливого правосуддя за наслідками збройного конфлікту є важливим елементом подолання наслідків будь-якого збройного конфлікту. Це є ще більш важливим в контексті неймовірних за чисельністю масштабів міжнародних злочинів внаслідок агресії РФ проти України.

Задачами правосуддя є не лише притягнення до відповідальності кожного винного у міжнародних злочинах, захисті й відновленні прав жертв, але й забезпеченні загального відчуття та розуміння в суспільстві, яке переживає травму війни, що правосуддя відбулось й високий запит на справедливість задоволений.

Результати цього дослідження дозволили ідентифікувати ряд викликів та задач, вирішення яких державою може посилити потенціал національної судової системи забезпечити правосуддя за міжнародні злочини вчинені внаслідок збройної агресії РФ проти України. На підставі цього, а також висловлених респондентами рекомендацій та запитів, автори дослідження сформувавши низку рекомендацій.

Освіта та підвищення кваліфікації суддів

Належна освіта та підвищення кваліфікації суддів має стати інструментом посилення професійної компетентності, а також виступити певною превенцією залежності від власних упереджень та тиску суспільства в такій категорії справ.

Важливими є **розробка та забезпечення у межах формальної, неформальної та післядипломної освіти суддів тривалих комплексних програм навчання з міжнародного гуманітарного права**. Вони мають обов'язково включати практичний елемент відпрацювання відповідних умінь та навичок.

Також корисним стане **запровадження спільних освітніх та навчальних заходів для всіх учасників процесу правосуддя** (суддів, прокурорів, слідчих та адвокатів). Це можуть бути тренінги, навчальні судові процеси тощо, що можуть ставати майданчиком для ідентифікації складнощів, обговорення рішень, узгодження відповідної практики та усунення прогалин в ній.

Важливо під час розробки та апробації навчальних програм з МГП надавати навчальний та практичний матеріал не тільки зі сфери юриспруденції, але і певних **інструментів відділення емоцій від правових міркувань та позиції**.

Також судді потребують **навчання з базових основ кібергігієни та інформаційної безпеки**. Так як неодноразово озвучувались практики використання соціальних мереж, безпека яких викликає занепокоєння, для офіційної та неформальної комунікації.

Попри відзначення внеску неурядових організацій, основні задачі щодо забезпечення такої підготовки покладаються на державу (в першу чергу, НШСУ), але зі **зміною підходів до організації процесу навчання дорослих** та саме практичній, а не теоретичній орієнтованості програм.

Щодо методів та підходів до навчання, більшість респондентів зазначили необхідність комбінування очних та дистанційних форм. Респондентами відзначалась і потреба формувати та поширювати **аналітичні матеріали**, які б містили основні принципи, норми та рекомендації роботи з такою категорією справ, зокрема **охоплювали досвід роботи з 2014 року, а також міжнародний досвід**, але такий, що був би релевантним до національного контексту та специфіки правосуддя.

Врегулювання безпекових викликів в роботі судів та суддів

Ключове на чому наголошували учасники – **потреба у фізичній безпеці та реформуванні наявної системи судової охорони**. Вона має забезпечити насамперед швидкість і невідворотність реакцій на будь-яке порушення, спробу атакувати учасників процесу чи відвідувачів суду.

Судова охорона має забезпечувати реальний простір безпеки судів, бути спроможною ефективно протидіяти спробам здійснювати тиск на учасників процесу під час засідань. Також важливо напрацювати **чіткий алгоритм дії суддів та охорони під час можливих загрозливих ситуацій** (нападів, бойових дій, погроз насиллям тощо). Алгоритми мають систематично переглядатись щодо актуальності та забезпечувати обізнаність учасників щодо їх практичної реалізації.

Розгляд справ щодо воєнних злочинів, на думку окремих учасників дослідження, можливо варто перенести до умовно безпечних регіонів України. Це не тільки полегшить управління та баланс у розподілі навантаження, але і може стати фактором забезпечення незалежності суду від тиску.

Належне фінансування та забезпечення матеріально-технічної бази судів

Є декілька міжнародних інструментів, що засвідчують необхідність належного фінансування судової системи. Наприклад, в Основних принципах ООН щодо незалежності судових органів йдеться про те що – **обов'язком кожної держави є забезпечення адекватного фінансування судових органів**, аби вони могли належним чином виконувати свої функції (принцип 7). Європейська хартія щодо статуту для суддів говорить про те, що держава має обов'язок забезпечити суддів необхідними засобами для виконання їхніх задач належним чином, особливо розглядати справи в розумний строк (п 1.6). Схожі положення містяться в Пекінських тезах щодо принципів незалежності суддів юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону.

Під час дослідження судді неодноразово піднімали питання належного фінансування, оскільки за його браку вони не можуть належним чином виконувати свої обов'язки, як

наприклад, направити повістку свідку, або навіть роздрукувати її через те, що коштів на закупівлю паперу немає.

Оскільки належне фінансування є невід'ємним компонентом незалежності суддів забезпечення судів належними ресурсами має бути частиною правової системи. Наприклад, в деяких державах, конституція містить відповідне положення про те, що певна сума загального бюджету країни має виділятися на фінансування судової системи. Якщо йдеться про **додаткове навантаження на суди через військові дії**, відповідне **врегулювання щодо їх належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення** має також бути законодавчо закріплено.

Публічність та комунікація правосуддя за наслідками війни

Враховуючи суспільний резонанс цієї категорії справ всередині країни та закордоном, учасники дослідження вважають за доцільне адаптувати до справ по міжнародним злочинам практики публічності, що вже склались, наприклад, у ВАКС по антикорупційним справам. Це перш за все стосується **трансляції засідань у прямому ефірі та реалізації продуманого комунікаційного супроводу проблемних** (потенційно конфліктних) тем чи справ. Це сприятиме забезпеченню належного інформування суспільства, необхідного рівня роз'яснень специфіки розгляду справ з воєнних злочинів та розбудові довіри до правосуддя. Як в рамках конкретних справ, так і до судової системи загалом.

На думку респондентів, варто **формувати окремий архів чи реєстр з обвинувальними актами та судовими рішеннями в справах за воєнні злочини**. А також забезпечувати їх подальший **переклад англійською мовою**, що в свою чергу не лише розширить аудиторію для комунікації, але й слугуватиме допомогою в роботі міжнародних механізмів.

Крім того, частина респондентів визначає важливим інструментом комунікації з суспільством власне рішення суду. Окремі респонденти розглядають інші засоби комунікації скоріше навіть як посилюючі, але не ключові.

Проте для ефективності такої комунікації **необхідно змінити підхід до стилістики написання текстів судових рішень**. Учасники дослідження вважають, що судді мають напрацювати навичку писати ясні, переконливі рішення, які «людською мовою» без надмірного «крюкотворства» пояснюють суспільству, чому суд ухвалив те чи інше рішення, демонструючи логіку та основні аргументи, причини задоволення тих або інших аргументів сторін тощо. Це також може допомогти продемонструвати суспільству роль учасників судового процесу, де прийняте рішення враховує перш за все надані сторонами докази та їх належність.

Крім того, респонденти висловлювали пропозиції щодо здійснення **інформаційної кампанії на тему вартості правосуддя для українських платників податків**, зокрема по справах за міжнародні злочини. Це міг би бути важливий елемент відкритої та чесною комунікації, що зміг би зняти рівень суспільного протесту та агресії, який

неодмінно виникне після усвідомлення реального потенціалу системи правосуддя щодо гарантії справедливості.

Формування кращих практик та консультаційної підтримки для суддів

Респонденти переконані, що вже на зараз украй важливо сфокусувати спільну роботу суддів з різних інстанцій та експертів з напрацювання внутрішньої національної аргументації та кращих практик роботи з такою категорією справ. Ця робота має передбачати залучення різних експертів та враховувати, як вже наявний з 2014 року національний досвід, так і міжнародну практику.

Формат цієї роботи, на думку респондентів має обов'язково включати **закриті робочі групи**, що враховували б, наприклад, обмеження висловлення позицій суддів ВС тощо. А також **відкриті дискусії**, до яких залучаються судді різних інстанцій та експерти, а за певних умов – представники інших інституцій, що забезпечують правосуддя (органи слідства, адвокати, народні депутати). Крім напрацювання рекомендацій, такі експертні групи могли б стати засобом відслідковування прогалин та неузгодженостей у законодавстві, виявлення неналежного застосування норм.

Такі дискусійні майданчики, крім основної задачі, можуть стати інструментом міжсекторальної взаємодії та подолання комунікаційних бар'єрів між інстанціями.

Також серед пропозицій – **підготовка простих посібників** з типових справ, які б могли стати орієнтирами здійснення розгляду для судді. Вони могли б включати описи фабул типових справ; базові питання та етапи; що необхідно дослідити; орієнтири щодо співвідношення міжнародного права та національного законодавства тощо.

Респонденти визначають гостру потребу **вивчення та аналізу попереднього досвіду роботи з такою категорією справ з 2014 року**, напрацювання відповідних рекомендацій (в т.ч. щодо можливих виправлень практики, змін законодавства). Йдеться про успішний досвід і підходи, а також системні помилки, що наразі ризикують масштабуватись в рамках всієї країни.

Окремі респонденти пропонували інституціоналізувати підходи створення локальних реактивних практик створення **консультативних груп серед суддів**, що стали реакцією на новизну справ, з якими більшість суддів мали справу без належної підготовки. Ініціаторами часто ставали судді зі сходу України, які вже мали відповідний досвід (позитивний та негативний) та були готові ним ділитись.

Такий простір здебільшого будується на міжособистісних стосунках (суддів, експертів, представників прокуратури, слідства тощо), проте може бути використаний та формалізований як інструмент напрацювання дієвих рекомендацій, узагальнення та аналізу наявного досвіду, формування алгоритмів для покращення ефективності правосуддя в умовах обмежених ресурсів та необхідністю опрацьовувати значну кількість викликів у короткі строки. До прикладу, керівництво структур суддівського самоврядування

можуть **мотивувати суддів з досвідом розгляду справ за наслідками війни ділитись таким досвідом** та підходами з іншими колегами.

Приведення у відповідність законодавства, інклюзивність процесу

Провести інвентаризацію внесених змін до статей Кримінального та Кримінального процесуального кодексу за час з початку повномасштабного вторгнення, та зокрема **за участі суддівської спільноти та інших практиків із системи правосуддя визначити ключові неузгодженості, розробити та внести необхідні зміни.**

Проаналізувати попередню практику роботи правоохоронних органів, розгляду українськими судами справ щодо міжнародних злочинів чи злочинів проти основ національної безпеки для визначення ключових загроз недотримання стандартів правосуддя. На основі консультацій з міжнародними та національними експертами, практиками зі сфери розслідування та судового розгляду напрацювати рамку необхідних змін до українського законодавства.

Народним депутатам та парламенту – напрацювання відповідних проектів законів, їх обговорення та напрацювання здійснювати у тісній взаємодії з експертами та практиками, що представляють різні професійні групи, прямо залучені до роботи з цією категорією злочинів.

Робота прокурорів та органів досудового розслідування

З огляду на кількість воєнних злочинів, динамічну ситуацію на фронті, важливо всередині правоохоронних органів сформувати позицію та практику з урахуванням наявних ресурсів системи правосуддя задля належної кваліфікації, координації, критеріїв пріоритетизації та забезпечення якісного розслідування.

Серед **критеріїв пріоритетизації** називались – тяжкість злочину, висока суспільна увага, спроможність забезпечити належний збір доказів та підготовки якісного обвинувального акту.

Забезпечення **якісної фахової підготовки спеціалістів** в органах прокуратури та слідства щодо роботи з такою категорією злочинів. **Врахування кращих слідчих практик щодо злочинів у період з 2014 до 2022 року.**

Функціонування зручних та зрозумілих жертвам і свідкам злочинів механізмів повідомлення про них в правоохоронні органи

Належне документування всіх фактів злочинів проти цивільного населення потребує серед іншого **розбудови зручних та безбар'єрних** (технологічно та процедурно) **інструментів звернення людей до правоохоронних органів** з інформацією про такі злочини щодо себе, або щодо подій, свідками яких вони стали.

До прикладу, досвід використання застосунку “Дія” щодо збору інформації про майнову шкоду внаслідок обстрілів РФ, продемонстрував можливість подолання бар’єру в швидкому отриманні великої кількості важливої для держави інформації від громадян. Така практика може бути поширена й на інші категорії злочинів.

Фактично задачею є усунення комунікаційного розриву на старті – забезпечити перше внесення основної інформації про факт події/злочину та фіксація розпорядника інформації (жертви/свідка) для потенційного залучення їх у подальшому слідством. Окрім того, важливим є **напрацювання та поширення** органами слідства систематичних зрозумілих **алгоритмів щодо звернення з повідомленням про злочин**, щодо важливості надання таких повідомлень для конкретної жертви та правосуддя в цілому, щодо прозорості та безпечності подальших процедур взаємодії жертви\свідка з системою правоохоронних органів та правосуддя.

Додаток 1.

Формат опитувальника учасників фокус-груп та індивідуальних інтерв'ю

Вхідне питання: Як змінилось ваше професійне життя внаслідок вторгнення РФ у лютому 2022 (до 2-3 речень)?

Індивідуальний вимір

- З яких сфер / тем, що безпосередньо стосуються розгляду воєнних злочинів вам вистачає знань, а з яких є потреба на додаткове навчання? Як взагалі ви оцінюєте рівень підготовки та перепідготовки суддів до роботи з цими справами (важливо зрозуміти які інституції і як забезпечують це навчання, наскільки воно ефективне як по змісту так і по формі);
- Яка головна мета має бути у правосуддя у сфері ВЗ, що ми маємо досягти їм? Роль суду у цьому правосудді
- Яке ваше бачення тотожності і відмінності у застосування норм НКП та МКП у рамках розгляду справ ВЗ – на практиці, це не теорія
- За яких умов судді / система правосуддя буде виносити виправдальні вироки людям, що будуть звинувачені у скоєнні ВЗ/ громадяни РФ. Як на рівні особистих, персональних причин так і можливо системних аспектів. Наскільки події конфлікту, особисті життєві обставини суддів будуть впливати на розгляд рішень?
- Які ключові ризики / слабкі місця / вразливості можуть виникати у суддів під час розгляду справ з воєнними злочинами? Які першочергові гарантії чи кроки могли б забезпечити неупередженість / незалежність у роботі суддів? За яких умов ваші колеги будуть вільно приймати та озвучувати рішення?

Інституційний блок та бачення рекомендації

- Як має бути організовано систему розгляду проваджень щодо міжнародних злочинів та систему / модель управління, що буде спроможна гарантувати якість та ефективність роботи над такою категорією справ?
- Які рішення / кроки всередині суддівської системи варто прийняти для зміни посилення потенціалу працювати з такою категорією проваджень? А які рішення не залежать від суддів, але мають бути прийняті іншими інституціями?

Підсумкове

Яке питання / проблему ми не обговорили під час спілкування? Або питання яке не задали, але ви б хотіли висловитись щодо цього?

За підтримки проекту «Термінова підтримка ЄС для громадянського суспільства», що впроваджується ІСАР Єднання за фінансової підтримки Європейського Союзу, а також за підтримки Коаліції правозахисних організацій “Україна. П’ята ранку” та Асоціації розвитку суддівського самоврядування України

